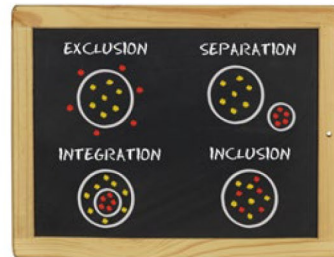

НАВЧАННЯ СУПЕРЕЧЛИВИХ ПИТАНЬ

Посібник для професійного
вдосконалення з питань
навчання суперечливих питань
розроблений за участі Кіпру, Ірландії,
Чорногорії, Іспанії та Об'єднаного
Королівства, за підтримки Албанії,
Австрії, Франції та Швеції.

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

Життя з протиріччями

**Навчання суперечливих питань
шляхом освіти
для демократичного громадянства
та освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ)**

**Навчальний курс
для вчителів**

Автори документа несуть відповідальність за викладені в ньому висновки, які можуть не відповідати офіційній політиці Ради Європи та Європейського Союзу.

Український переклад та ця публікація були здійснені за сприяння спільного з Європейським Союзом Проекту «Підтримка освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини у країнах Східного Партнерства». З усіма запитамися щодо часткового або повного відтворення документа чи його перекладу слід звертатися до Директорату з комунікації (F-67075 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int). Будь-яку іншу кореспонденцію щодо цього документа слід надсилати до Відділу з питань освітньої політики Директорату демократичного громадянства та участі Ради Європи.

Обкладинка й макет:
Департамент підготовки документів та публікацій (SPDP) Ради Європи

Фотографії: Shutterstock

© Рада Європи, англійська публікація 2015
Teaching Controversial Issues Through Education for Democratic Citizenship and Human Rights (EDC/HRE)
© Рада Європи, український переклад 2017

Partnership for Good Governance

ЗМІСТ

ПОДЯКИ	5
ВСТУП	7
ЧАСТИНА А. ОГЛЯД СФЕРИ ЗАСТОСУВАННЯ ВИВЧЕННЯ ТРУДНОЩІВ І РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТІ	11
Вступ	11
Мета	11
Підґрунтя	11
Підхід	12
Контекст	12
Огляд літератури	13
Що таке суперечливі питання?	13
Для чого навчати суперечливих питань?	14
У чому полягають труднощі?	15
Як можна подолати ці труднощі?	18
Які типи навчання та навчальних ресурсів наразі доступні?	22
Висновки	22
Рекомендації	24
ДОДАТОК І. КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ДЛЯ ВИКЛАДАННЯ СУПЕРЕЧЛИВИХ ПИТАНЬ	25
1. Особисті	25
2. Теоретичні	25
3. Практичні	25
ДЖЕРЕЛА	27
ЧАСТИНА Б. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНИХ ЗАХОДІВ	29
Програма навчальних заходів	29
Реалізація програми навчальних заходів	29
Досягнення	29
Роль фасилітатора/тренера	30
Розділ 1. Вступ до суперечливих питань	30
Розділ 2. Навчальні методи	31
Розділ 3. Рефлексія та оцінювання	32
Розділ 1: Вступ до суперечливих питань	33
Захід 1.1: Вступ	33
Захід 1.1: Допоміжний матеріал	34
Захід 1.2: «Музичні стільці»	36
Захід 1.3: «Дерево Блоба»	38
Захід 1.3: Допоміжний матеріал	39
Захід 1.4: «Гаряче чи холодно?»	40
Захід 1.4: Допоміжний матеріал	42
Захід 1.5: Перевірка багажу	43
Захід 1.5: Допоміжний матеріал	45

Розділ 2: Навчальні методи	46
Подолання труднощів	46
Захід 2.1: На чому ви боці?	47
Захід 2.1: Допоміжний матеріал	48
Захід 2.2: Зміна поглядів	51
Захід 2.2: Допоміжний матеріал	52
Захід 2.3: Школа на узліссі	52
Захід 2.3: Допоміжний матеріал	54
Захід 2.4: У чужій шкірі	55
Захід 2.4: Допоміжний матеріал	57
Захід 2.5: «Світове кафе»	57
Захід 2.6: «Форум театр»	59
Захід 2.6: Допоміжний матеріал	60
Розділ 3. Рефлексія та оцінювання	61
Узагальнення	61
Захід 3.1: «Снігова куля»	61
Захід 3.2: План занять	62
Захід 3.3: «Сині листи»	63
Захід 3.4: «Веселе дерево»	64
Захід 3.4: Допоміжний матеріал	65

ПОДЯКИ

Партнери проекту

- ▶ Педагогічний інститут Кіпру, Міністерство освіти і культури, Кіпр
- ▶ Відділ з розробки навчальних програм Ради освітньої та професійної підготовки міста Дублін, Ірландія
- ▶ Кафедра ЮНЕСКО з питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, Чорногорія
- ▶ Національний центр інновацій і досліджень у сфері освіти, Іспанія
- ▶ Фонд громадянства, Сполучене Королівство (провідний партнер)

■ **Редактори пакету** – Девід Керр (David Kerr) і Тед Хадлстоун (Ted Huddleston), Фонд громадянства, Сполучене Королівство

■ **Автори пакету**

- ▶ Елена Папаймакл (Elena Paramichael), Педагогічний інститут Кіпру, Міністерство освіти і культури, Кіпр
- ▶ Мері Ганон (Mary Gannon), Відділ з розробки навчальних програм Ради освітньої та професійної підготовки міста Дублін, Ірландія
- ▶ Бойка Джуканович (Bojka Djukanovic), Кафедра ЮНЕСКО з питань освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, Чорногорія
- ▶ Роза Гарвін Фернандес (Rosa Garvín Fernández), Національний центр інновацій і досліджень у сфері освіти, Іспанія
- ▶ Девід Керр (David Kerr) і Тед Хадлстоун (Ted Huddleston), Фонд громадянства, Сполучене Королівство (провідні автори)

■ **Асоційовані партнери**

- ▶ Інститут розвитку освіти, Албанія
- ▶ Центр демократії Відня, Австрія
- ▶ Міністерство національної освіти, вищої освіти та наукових досліджень, Франції
- ▶ Шведське національне агентство з освіти, Швеція

ВСТУП

Цей Навчальний курс є **програмою професійного розвитку** для вчителів, що створена для надання підтримки та пропагування викладання суперечливих питань у школах на території Європи.

ДЛЯ ЧОГО ПОТРІБЕН ЦЕЙ КУРС?

Уміння **долучатися до діалогу** з людьми, чиї цінності відрізняються від ваших і поважати їх – це ключовий елемент демократичного процесу, необхідний для захисту й посилення демократії та просування культури прав людини.

— Однак у Європі молоді люди не так часто мають можливість обговорювати суперечливі питання в школі, оскільки вони вважаються **надто складними для вивчення**, наприклад, це стосується питань, пов'язаних з екстремізмом, насильством за ґендерними ознаками, насильством над дітьми або сексуальною орієнтацією. Через брак можливості висловити свої занепокоєння, дізнатися про погляди інших, або через необхідність покладатися на друзів і соціальні мережі для отримання інформації, молоді люди можуть почуватися розчарованими та збентеженими щодо певних важливих питань, які наразі мають вплив на їхні громади та європейське суспільство. За відсутності допомоги від школи в них може не виявитися надійних засобів **конструктивного вирішення** цих питань чи особи, яка б вказала їм правильний шлях.

— Ідея створення цього курсу з'явилася після звернення законотворців і практиків кількох країн Європи з метою **більш ефективної професійної підготовки** вчителів до викладання суперечливих питань.

ЧОМУ ЗАРАЗ?

Занепокоєння громадськості, що виникло після низки резонансних випадків насильства і порушення громадського порядку в різних європейських країнах, поєдналося з новим способом мислення у вихованні в дусі демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини, тож вирішення суперечливих питань у школах стало **пріоритетним напрямом** у сфері освіти.

— По-перше, такі випадки, як заворушення 2011 року в Лондоні, злочини на ґрунті ненависті 2011 року в Норвегії та напад на Шарлі Ебдо (Charlie Hebdo) в Парижі 2015 року спонукали до масштабного перегляду ролі шкіл у **моральному та громадянському розвитку** молодих людей цих країн і всієї Європи.

— По-друге, європейська політика виховання в дусі демократії та освіти у галузі прав людини останніми **роками змінила курс** від покладання на вправи з підручників і здобування теоретичних знань на діяльне інтерактивне навчання і розбір **«реальних життєвих» питань**. Дедалі більше людей погоджуються, що пізнання демократичного громадянства, поваги до прав людини і міжкультурного порозуміння відбувається краще «на практиці», ніж «в теорії», тобто шляхом накопичення фактів. Як наслідок, навчальним програмам для освіти демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини повсюди в Європі стали доступні нові непередбачувані та суперечливі навчальні матеріали

ЩО МИ РОЗУМІЄМО ПІД ПОНЯТТЯМ «СУПЕРЕЧЛИВИ»?

Визначення, що виявилось найбільш зрозумілим для учасників Пілотного проекту в країнах Європи, таке: під поняттям «суперечливі питання» слід розуміти «питання, які викликають сильні емоції та розділяють думки у громадах і суспільстві».

■ Вони бувають місцевого і світового значення, наприклад, будівництво мечеті або зменшення викидів парникових газів. Одні з них **довготривалі**, такі як міжконфесійний розбрат між громадами у низці країн Європи тощо, інші – поточні, наприклад, радикалізація мусульманської молоді.

■ Вони також відрізняються за **місцем і часом**. Носіння розп'ять у школах може викликати суперечки в одній країні, але бути прийнятною частиною життя в іншій. Аналогічно відбувається з двомовною освітою, оплатою за нормоване водопостачання або мусульманськими хустками. Майже будь-яке питання може стати суперечливим у будь-який час і нові суперечності виникають щодня.

ЧОМУ СУПЕРЕЧЛИВІ ПИТАННЯ СКЛАДНО ВИКЛАДАТИ?

Суперечливі питання є втіленням **значних конфліктів** цінностей та інтересів, які часто супроводжуються **позовними вимогами** щодо фактів, що лежать в основі конфліктів. Вони зазвичай складні, на них немає простих відповідей. Вони викликають сильні емоції та схильні створювати або загострювати непорозуміння між людьми, породжують підозру й недовіру.

■ Внесення до шкільної програми таких питань ставить непрості **педагогічні завдання**, а саме: як захистити почуття учнів різного походження й різних культур, як запобігти конфліктам у класі та як викладати суперечливі питання небажано, уникаючи критики через упередження. Це також піднімає питання про свободу викладання та роль власних переконань і цінностей вчителя.

■ Перед **керівництвом та адміністрацією школи** постають питання політики, тобто: як підтримати класних керівників щодо викладання суперечливих питань, створення додаткових можливостей для діалогу в межах шкільної громади, наприклад, за допомогою демократичних реформ управління школою, пропагування духу підтримки школи, контролю загальної якості забезпечення, подолання занепокоєності батьків та інших поза межами школи.

ЯК ДОПОМАГАЄ КУРС?

Навчальний курс спрямований на подолання труднощів викладання суперечливих питань за допомогою розробки комплексного пакету матеріалів для підготовки й професійного розвитку.

■ Його мета – допомогти **вчителям** усвідомити цінність залучення молоді до розгляду суперечливих питань, розвинути почуття впевненості й підвищити компетентність, що має стати частиною їхньої щоденної практики, зокрема за допомогою:

- ▶ Створення «**безпечного середовища**» в класі, де учні можуть вивчати питання, які їх непокоять, вільно і без страху.
- ▶ Використання **навчальних стратегій** і методів, які пропагують відкритий діалог з повагою до сторін.

■ У ньому викладено таку позицію: оскільки не існує «швидких рішень» і деякі питання мають певні обмеження щодо вікових груп, зрештою, немає обґрунтованої підстави уникати суперечливих питань в школі та класі, натомість є всі підстави їх розглядати.

ЯК ЙОГО РОЗРОБЛЯЛИ?

■ Навчально-методичний курс був розроблений у межах Пілотного проекту «Права людини та демократія у дії», організованого спільно Радою Європи (РЄ) і Європейською комісією (ЄК). Він ґрунтується на ідеях та цілях Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти у галузі прав людини, Програми освіти для демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини Ради Європи, а також Рамкової програми «Стратегія у сфері освіти та професійної підготовки – 2020

» Європейської комісії. Він також спирається на заходи Ради щодо історії, міжкультурної та релігійної освіти і ненасильницького вирішення конфліктів.

■ Пакет призначено, розроблено та запроваджено в межах Пілотного проекту, що є результатом роботи представників різних європейських країн. В ньому поєднано політику, практику та наукову літературу з усієї Європи та світу.

ДЛЯ КОГО ВІН СТВОРЕНИЙ?

Курс розроблено передусім для **класних керівників**. Суперечливі питання можуть виникнути на будь-якому етапі навчання, у школі будь-якого типу і в межах будь-якої навчальної програми, тому пакет можна використовувати в **будь-яких освітніх установах** і з **будь-яких питань** – від дошкільної освіти до вищої школи, вчителями від сфер освіти для демократичного громадянства і суспільних наук до сфер лінгвістики та точних наук. Він призначений для використання на заняттях з професійного розвитку та/або професійної підготовки вчителів під керівництвом досвідченого тренера або фасилітатора.

■ Він також буде корисним для **адміністрації та керівників шкіл**. Суперечливі питання не можуть бути обмежені класною кімнатою – вони неминуче проникають в інші частини школи: коридори, кафетерії, гральні майданчики та кімнати для персоналу.

■ Курс не призначений для конкретної країни та підходить **для всіх країн Європи**.

ЯКИЙ ПІДХІД ПОДАНО В НЬОМУ?

Курс пропагує **відкритий і спільний підхід** до навчання та вивчення з особливою увагою, до **саморефлексії й поміркованих, поінформованих дій**. Вчителів заохочують висловитись про те, як їхні власні переконання та цінності впливають на їхнє професійне ставлення до суперечливих питань і шляхів їх вирішення.

■ **Професійні компетентності**, навколо яких створено Курс, закріплені у **головних цінностях та цілях Ради Європи**, і поділяються на три категорії:

- ▶ Особисті, наприклад, саморефлексія.
- ▶ Теоретичні, наприклад, розуміння ролі діалогу в демократії.
- ▶ Практичні, наприклад, стратегії навчання і вивчення.

ЯКА ЙОГО СТРУКТУРА?

Навчальний пакет складається з двох основних частин:

- ▶ Частина А. Огляд сфери застосування
- ▶ Х Частина Б. Програма навчальних заходів

■ На основі аналізу опублікованих джерел з низки країн Європи і світу, використовуючи докази з досліджень і початкового впровадження Пілотного проекту, у Сфері застосування проаналізовано головні труднощі викладання суперечливих питань, запропоновано шляхи подолання цих труднощів, визначено професійні компетентності, необхідні для їхнього подолання, надано рекомендації для розробки набору навчальних заходів на основі цих професійних компетентностей. Навчальні заходи викладено з детальними вказівками у Програмі навчальних заходів нижче.

ЯК ЙОГО ПОТРІБНО ВИКОРИСТОВУВАТИ?

Бажано, щоб Курс використовували, не **розподіляючи на частини**. Дві його частини взаємопов'язані та становлять підґрунтя, посилюючи одна одну. Утім, це не обов'язкова умова, оскільки Курс досить **гнучкий** і може використовуватись різними способами.

■ В Огляді сфери застосування подано обґрунтування для викладання суперечливих питань і пояснення, чому було обрано певні навчальні заходи. З ним можна ознайомити до, під час або після проведення навчальних заходів, або у будь-який час.

■ Програма навчальних заходів створена як цілісний курс практичної професійної підготовки тривалістю близько двох днів, хоча його можна легко поділити на коротші заняття і провести їх упродовж кількох днів. За потреби індивідуальні завдання також можна використовувати як окремі заняття.

ЯК КУРС СТОСУЄТЬСЯ ПОТОЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ І ВАЖЛИВИХ ЗАВДАНЬ ОСВІТИ?

Зміст, підхід та гнучкість Курсу дає змогу сприяти численним поточним пріоритетам і важливим завданням освіти. Зокрема, це допомагає посилити роль **основних цінностей** Ради Європи: демократії, прав людини та пропагування верховенства права й концепції **освіти як муру** проти різного соціального зла, такого як екстремізм і радикалізація молоді, ксенофобія та дискримінація, насильство і мова ненависті, втрата довіри до політики й політиків та негативний вплив заходів жорсткої економіки.

ЧАСТИНА А

ОГЛЯД СФЕРИ ЗАСТОСУВАННЯ ВИВЧЕННЯ ТРУДНОЩІВ І РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТІ

ВСТУП

МЕТА

Уміння долучатися до діалогу з людьми, чиї цінності відрізняються від ваших власних та поважати їх – це ключовий елемент демократичного процесу, необхідний для захисту і посилення демократії та пропагування культури прав людини.

Однак в Європі молоді люди не так часто мають можливість обговорити суперечливі питання в школі, оскільки їх вважають **занадто складними для вивчення**, наприклад, це стосується питань, пов'язаних з екстремізмом, насильством за ґендерними ознаками, насильством над дітьми або з сексуальною орієнтацією. Через брак можливостей висловити свої занепокоєння, дізнатися про погляди інших або через необхідність покладатися на друзів і соціальні мережі для отримання інформації, молоді люди можуть почуватися розчарованими і збентеженими щодо певних важливих питань, які наразі мають вплив на їхні громади і європейське суспільство. За відсутності допомоги від школи в них може не виявитися надійних засобів конструктивного **вирішення** цих питань чи особи, яка б вказала їм правильний шлях.

У цьому Огляді сфери застосування проаналізовано **найбільші труднощі** викладання суперечливих питань в європейських школах і запропоновано шляхи подолання цих труднощів. У ньому, зокрема, приділено увагу потребі підвищити впевненість і компетентність вчителів щодо вирішення суперечливих питань у їхніх класах та школах.

Ці пропозиції спираються на рекомендації до розробки нового **Навчального курсу** з викладання суперечливих питань і вміщують Огляд сфери застосування (Частина А) і Програму навчальних заходів (Частина Б). Передбачено, що доступ до цих документів і їх застосування можливе по всій Європі. Вони пройшли успішне пілотне випробування серед учителів, тренерів і фасилітаторів низки європейських країн.

ПІДҐРУНТЯ

Огляд сфери застосування був розроблений у межах Пілотного проекту «**Права людини та демократія в дії**», організованого спільно Радою Європи (РЄ) та Європейською комісією (ЄК). Він ґрунтується на ідеях і цілях **Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини**, Програми освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини Ради Європи та Рамкової програми «Стратегія у галузі освіти та професійної підготовки – 2020» Європейської комісії. Він також спирається на заходи Ради щодо історії, міжкультурної та релігійної освіти й ненасильницького вирішення конфліктів.

Цей Огляд сфери застосування слід розглядати як документ, який пропагує **головні цінності Ради Європи**: демократію, права людини і верховенство права, а також концепцію освіти як **муру проти різного соціального зла**, такого як екстремізм і радикалізація молоді, ксенофобія, дискримінація, насильство і мова ненависті, втрата довіри до політики і політиків та негативний вплив заходів жорсткої економіки.

Він призначений, розроблений і запроваджений в межах Пілотного проекту і є результатом роботи представників різних європейських країн.

ПІДХІД

■ Огляд сфери застосування пропагує відкритий і спільний підхід до викладання та навчання з особливою увагою до **саморефлексії та поміркованих дій**. Учителів заохочують висловитись про те, як їхні власні переконання й цінності впливають на професійне ставлення до суперечливих питань і на практичні шляхи їх вирішення.

■ У ньому також наголошується на створенні **«безпечних середовищ»** у класах і школах, де можна обговорити суперечливі питання та провести відкриті дебати серед учнів за підтримки і фасилітації вчителів. Такі середовища допомагають учням вирішити питання щодо відмінностей, зняти напругу і заохочують до ненасильницьких засобів вирішення конфліктів. Вони спонукають до саморефлексії та вчать дослухатися до інших, пропагують міжкультурний діалог, дають право голосу меншинам, будують взаємну толерантність і повагу та сприяють більш критичному ставленню до інформації, одержаної зі ЗМІ.

КОНТЕКСТ

Занепокоєння громадськості, яке виникає після низки **резонансних випадків** насильства й порушення громадського порядку в різних європейських країнах, поєдналося з **новим напрямом мислення в галузі освіти для демократичного громадянства та прав людини**, задля того, щоб вирішення суперечливих питань в школах стало **пріоритетним** у сфері освіти.

■ По-перше, такі випадки, як заворушення 2011 року в Лондоні, вбивства на ґрунті ненависті 2011 року в Норвегії та напад на Шарлі Ебдо (Charlie Hebdo) в Парижі 2015 року спонукали до масштабного перегляду ролішкіл у **моральному і громадянському розвитку** молоді, обов'язкової вимоги, яка знайшла відгук по всій Європі.

■ По-друге, європейська політика виховання в дусі демократії та освіти у сфері прав людини **змінити курс** від покладання на вправи з підручників і теоретичні знання на діяльне інтерактивне навчання та розбір **«реальних життєвих» питань**. Дедалі більше людей погоджується, що пізнання демократичного громадянства, поваги до прав людини і міжкультурного порозуміння відбувається краще **«на практиці»**, аніж шляхом накопичення фактів **«у теорії»**. Відповідно, навчальним програмам для освіти демократичного громадянства та освіти у сфері прав людини в усій Європі стали доступні нові, непередбачувані та **суперечливі** навчальні матеріали.

■ Внесення у шкільну програму таких питань ставить непрості **педагогічні завдання** для вчителів, зокрема:

- ▶ Як реагувати на суперечливі **істини** учнів, зокрема чи ставати на чийсь бік з певного питання, щоб вчитель не дискредитував себе й учні не запідозрили наявності «прихованих мотивів»;
- ▶ Як захистити **почуття учнів** різного походження і з різних культур, яких (чи сімей яких) безпосередньо стосується це питання, щоб вони не почувалися збентеженими, жертвами або відчуженими, а також не стали об'єктом домагання або цькування;
- ▶ Як **зняти напругу** і запобігти підвищенню градусу обговорення, щоб зберегти контроль над класом і дати учням можливість для вільного обговорення;
- ▶ Як спонукати учнів **вислухувати погляди інших**, щоб вони навчилися поважати інших людей і брати до уваги їхні погляди;
- ▶ Як вирішувати суперечливі питання **небезсторонньо**, без глибоких базових знань або достовірного джерела доказів, щоб вчителі не дискредитували себе і не зазнавали критики через упередженість або некомпетентність;
- ▶ Як відповідати на **несподівані запитання** щодо суперечливих питань і як залагоджувати **нетактовні зауваження**, щоб зберегти репутацію вчителя і не завдати болю чи образи учням.

■ Також постає складне питання щодо **шкільної політики**, а саме:

- ▶ Як керівництво школи може **підтримати класних керівників** у викладанні суперечливих питань;
- ▶ Як керувати **поширенням обговорення** суперечливих питань за межі класу до коридорів, ігрових майданчиків та інших місць;
- ▶ Як розробити і пропагувати **культуру підтримки і демократії** в усій школі;
- ▶ Як подолати **занепокоєність батьків та інших членів громади** або ЗМІ, які стурбовані доречністю викладання таких питань у школі та/або навчальними методами.

■ У наступному розділі розглянуто різні відповіді на ці запитання, що подані в літературі з цієї галузі та кількість яких зростає, з акцентом, зокрема, на зазначене стосовно:

- ▶ Що робить питання «суперечливим»?
- ▶ Аргументи «за» викладання суперечливих питань.
- ▶ Труднощі викладання цих питань.
- ▶ Як можна подолати ці труднощі?
- ▶ Якість і доступність професійної підготовки.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Протягом останніх тридцяти чи сорока років відбувалося повільне але стабільне збільшення кількості літератури, яка пропагує навчання суперечливим питанням у сфері освіти для демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини, водночас підкреслюючи труднощі, з якими стикаються вчителі, вирішуючи їх. До вказаної літератури входять твори **авторів та під редакцією** (наприклад, Берг (Berg) у співавт., 2003 рік; Клер і Холден (Claire & Holden), 2007 рік; Коуен і Майтлз (Cowan & Maitles), 2012 рік; Хесс (Hess), 2009 рік; Стредлінг (Stradling), 1984 рік), **газетні статті** (наприклад, Ештон і Уотсонс (Ashton & Watson), 1998 рік; Кларк (Clarke), 1992 рік; Дірден (Dearden), 1981 рік; Келлі (Kelly), 1986 рік; Солі (Soley), 1996 рік; Уілкінз (Wilkins) 2003 рік) і низка **практичних рекомендацій та онлайн-джерел** для вчителів (наприклад, Хадлстоун і Кепп (Huddleston and Kerr), 2006 рік; CitizED, 2004 рік; Фонд громадянства (Citizenship Foundation), 2004 рік; Кларк (Clarke), 2001 рік; Кромбі та Роув (Crombie & Rowe), 2009 рік; Комітет професійної освіти міста Дублін (CDVEC), 2012 рік; Фін (Fiehn), 2005 рік; LSN, 2006 рік; Оксфам, 2006 рік; Richardson, nd).

■ Усі автори цих публікацій погоджуються, що викладання суперечливих питань відіграє важливу роль у підготовці молодих громадян для участі в житті суспільства, не лише тому, що це допомагає їм навчитись вести демократичний діалог з тими, чий погляд відрізняється від їхніх власних. Розвиток **навичок ведення обговорення серед учнів**, зокрема пов'язані з «чутливими, суперечливими питаннями», вважається важливою складовою фахової компетентності вчителя відповідно до документа Ради Європи щодо компетентностей вчителя для освіти демократичного громадянства та освіти у сфері прав людини (Рада Європи, 2009 рік).

■ Також визнано, що компетентність вчителя щодо **розвитку навичок аналітичного та критичного мислення** та ін., для оцінювання джерел і розпізнавання упередженості, а також заохочення **розвитку мовних навичок**, має значення для вирішення суперечливих питань. Якість обговорення суперечливих питань у класах і школах невід'ємно пов'язана з рівнем розвитку мовних навичок учнів (письмових, вербальних або слухових). Чим краще розвинені мовні навички учнів, тим легше їм виявляти і впорядковувати інформацію з різних джерел, використовувати інформацію, щоб побудувати чіткі думки та викласти їх спокійно і переконливо під час обговорення з іншими. Чим гірше розвинені ці навички, тим більша ймовірність, що учні будуть приголомшені питанням і потонуть у морі поглядів, що змусить їх вдатись до образ та агресивних висловлювань відповідно до того, як вони усвідомлюватимуть, що програють суперечку.

ЩО ТАКЕ СУПЕРЕЧЛИВІ ПИТАННЯ?

■ Термін «**суперечливе питання**» використовується в різних ситуаціях по-різному. Однак відмінності зазвичай несуттєві. Вони радше становлять різні варіанти того самого загального переліку питань, аніж радикально різні поняття.

■ Визначення, яке виявилось найбільш вдалим для країн Європи, задіяних у Пілотному проекті, таке: під поняттям «суперечливі питання» слід розуміти:

«питання, які викликають сильні емоції та розділяють громади і суспільство».

■ Типовими суперечливими питаннями вважаються суперечки або проблеми, які є актуальними, викликають сильні емоції, конфліктні пояснення й рішення, спираючись на різні переконання або цінності та/або конкурентні інтереси, що, як наслідок, мають тенденцію розділяти суспільство. Такі питання часто дуже складні й не можуть бути вирішені лише з посиланням на докази.

■ Утім, суперечливі питання мають тенденцію викликати **сильні емоції**, як в межах, так і поза межами класу, що часто вважають найбільшою перешкодою для навчання. Для багатьох коментаторів

вирішальною ознакою суперечливого питання є «політична делікатність». Це свідчить про тенденцію викликати підозру, гнів або занепокоєння у суспільстві: серед учнів, батьків, керівництва школи, релігійних і громадських лідерів, органів влади або навіть серед самих вчителів¹.

■ Може стати корисним розділити суперечливі питання на два типи: **довготривалі** – такі як міжко-нфесійний розбрат і протиріччя між різними групами у низці країн Європи, та **поточні**, як зростаюче занепокоєння через релігійний екстремізм, насильство, індоктринація і радикалізація молодих європейців, поширення кіберзнущання або крадіжка онлайн- ідентичності. Обидва типи створюють однакові труднощі для вчителів, але з різним акцентом. З довготривалими питаннями складність для вчителів полягає у тому, як знайти новий підхід до питання і висловити нові ідеї, водночас уникаючи подальшого відчуження певних груп і осіб. Тоді як труднощі з поточними питаннями полягають у тому, як реагувати під час спонтанного обговорення учнів, як знайти достовірну інформацію щодо питання і на який бік має стати вчитель.

■ Ставлення змінюється й **обставини бувають різними**, тому те, що вважається суперечливим на одному етапі, може стати порівняно мирним на іншому, і те, що суперечливе за одних обставин, може не виявитись таким за інших. Ідея державного фінансування охорони здоров'я особливо суперечлива, наприклад, в США, однак майже не є такою у більшості європейських країн². Поряд із цим питання сексуальної орієнтації та релігійні суперечності більш чітко окреслені у навчальній програмі одних європейських країнах, аніж інших. Аналогічно, те, що вважається суперечливим у межах однієї школи або навіть класу, може не вважатись таким у межах іншої школи³.

■ Тому, можливо, саме через це спроби **класифікації** суперечливих питань за різними типами були незначні або їх, взагалі, не було. Винятком є Стредлінг (1984 рік), який пропонує типологію, спираючись на те, чого саме стосується суперечка:

- ▶ Що трапилось?
- ▶ Причини поточної ситуації.
- ▶ Бажані результати, над отриманням яких слід працювати.
- ▶ Відповідний план дій, які слід ужити.
- ▶ Ймовірні наслідки таких дій⁴.

■ Стредлінг (1984 рік) також розрізняє питання, що **суперечливі поверхнево**, й ті, що **суперечливі по суті**. Перші, принаймні в принципі, можливо вирішити, посилаючись на докази. Інші походять від суперечностей, які ґрунтуються на питаннях основоположних переконань або суб'єктивної оцінки, їх набагато складніше вирішити⁵.

ДЛЯ ЧОГО НАВЧАТИ СУПЕРЕЧЛИВИХ ПИТАНЬ?

■ Стредлінг (1984 рік) поділяє обґрунтування викладання суперечливих питань на два типи: «на основі результату» і «на основі процесу».

(а) Обґрунтування на основі результату

■ **Обґрунтування на основі результату** вважаються важливими самі собою або тому, що вони належать до «глобальних соціальних, політичних, економічних або моральних проблем нашого часу», або вони «безпосередньо стосуються життя учнів»⁶. Це найголовніша підстава викладати суперечливі питання, зазначена у Звіті Crick (1998 рік) у Сполученому Королівстві:

«... Суперечливі питання важливі самі собою, тож уникнення інформування про них або їх обговорення означає залишити широку і суттєву прогалину в освіті молоді.»⁷

---

1. Стредлінг(Stradling), 1984 рік, стор. 2
2. Хесс (Hess)2009 рік
3. Стредлінг (Stradling), 1984 рік
4. Стредлінг (Stradling), 1984 рік, стор. 2-3.
5. Стредлінг (Stradling), 1984 рік, стор. 2.
6. Стредлінг (Stradling), 1984 рік, стор. 3.
7. Звіті Crick, 1998 рік,10.4

■ Дещо інший аргумент полягає у тому, що має значення не лише викладання суперечливих питань, але й компенсація однобічних і незрозумілих способів подання деяких питань у ЗМІ. Відтак, Скерет і Девісон (2012 рік) зауважили, що:

«Еволюція ЗМІ збільшує вплив на дітей чутливих питань, що вимагає демістифікації та обговорення.»⁸

■ Поширення джерел і агентств ЗМІ та простота, з якою учні з раннього віку отримують до них доступ означає, що цей аргумент може бути ще більш вагомим, ніж 2007 року, коли Скерет і Девісон (2012 рік) його прокоментували.

(b) Обґрунтування на основі процесу

■ В обґрунтуваннях на основі процесу суть суперечливих питань вважається менш важливою, ніж навчальні компетентності або громадянське ставлення і поведінка, які опиняться під загрозою, якщо обговорювати такі питання. Сюди входять:

- ▶ **Пов'язані з предметом**, наприклад, розуміння того, що суперечності не слід боятися, адже це частина життя в демократії, можливість обговорювати суперечливі питання цивільним громадянськими і продуктивним методами, стратегії залучення до обговорень, усвідомлення того, що думка однієї особи має значення, як і думки багатьох у демократії⁹.
- ▶ **Міжпредметні**, наприклад, мовні навички і навички спілкування, впевненість і міжособистісні навички¹⁰, навички діалогічного мовлення вищого порядку і навички мислення¹¹, обробки інформації, логічного мислення, дослідницькі навички, творче мислення і навички оцінювання¹².
- ▶ **Громадянська поведінка** – підвищений інтерес до політики¹³, про-демократичні цінності, більш активне залучення до політики¹⁴, більше громадянських знань, підвищений інтерес до обговорення політичних питань поза межами школи, зазвичай, говорить про те, що вони більш схильні голосувати і бути волонтерами у дорослому віці¹⁵.

У ЧОМУ ПОЛЯГАЮТЬ ТРУДНОЩІ?

■ Труднощі викладання суперечливих питань підпадають під п'ять широких категорій:

- ▶ (а) Стиль навчання
- ▶ (б) Захист почуттів учнів
- ▶ (в) Клімат і контроль у класі
- ▶ (г) Брак експертних знань
- ▶ (ґ) Відповідь на спонтанні запитання й зауваження.

(а) Стиль навчання

■ Викладання суперечливих питань відрізняється від викладання учням погодженого комплексу знань. У суперечливих питаннях неможливо залишатись осторонь і застосовувати наукову безсторонність, що може бути доречним в інших випадках. На процес навчання і вивчення завжди впливають ставлення і погляди, які вчителі та учні приносять до класної кімнати; ці питання як такі ніколи не будуть нейтральними¹⁶.

■ Через це **ризик упередженості** вважають однією з найбільших проблем викладання суперечливих питань¹⁷, наприклад, Звіт Crick (1998 рік), Асоціація виховання особистості, соціальної, медико-санітарної та економічної освіти (2013 рік), Оксфам (2006 рік). У деяких випадках не лише ризик упередженості, а й занепокоєння через звинувачення в упередженості вважається проблемою. Ці занепокоєння посилюються через культуру підзвітності, типову для деяких сучасних систем освіти¹⁸.

8. Скерет і Девісон (Scarratt and Davison), 2012 рік, стор. 38

9. Хесс (Hess), 2009 рік, стор. 162

10. Клер і Холден (Claire & Holden), 2007 рік

11. Уегеріф (Wegerif), 2003 рік

12. Ламберт і Барделстоун (Lambert & Balderstone), 2010 рік, стор. 142

13. Солі (Soley), 1996 рік

14. Хесс (Hess), 2009 рік, стор. 31

15. Звіт про громадянську місію шкіл, процитований Хесс (Hess), 2009 рік, стор. 28

16. Стредлінг (Stradling), 1984 рік

17. Звіт Crick (1998 рік), Асоціація виховання особистості, соціальної, медико-санітарної та економічної освіти (2013 рік), Оксфам (2006 рік).

18. Кларк (Clarke), 2001 рік

Хесс(2009 рік) зазначає, що хоча такі занепокоєння часто не мають підстав, деякі з них виявились цілком обґрунтованими. Вона наводить приклад про вчителів з Нью-Йорку, до яких були застосовані дисциплінарні заходи, і деякі з них були звільнені за те, що називали трагедію 11 вересня суперечливим питанням¹⁹. Нещодавно у Сполученому Королівстві інспекція шкіл – Комітет зі стандартів у сфері освіти – притягнув до відповідальності низку шкіл за недостатні заходи для запобігання відвідування учнями сайтів про ісламський екстремізм під час перебування у школі або запобігання обміну між учнями такою інформацією через соціальні мережі. Це спонукало Комітет зі стандартів у сфері освіти знизити рейтинг інспекції деяким з цих шкіл від «зразкового» до «незадовільного» через занепокоєння щодо спроможності шкіл вберегти учнів²⁰.

■ У літературі широко обговорюється стиль навчання, який **зменшить ризик упередженості або звинувачень в упередженості** під час викладання суперечливих питань. Найважливіше полягає в тому, як вчителі використовують власний досвід і погляди і, зокрема, чи вирішують вони ділитися ним з учнями. Разом з цим виникає питання, що вчителі роблять з досвідом та поглядами учнів, особливо це стосується випадків, коли суперечливе питання безпосередньо чи опосередковано стосується учнів та/або членів їхніх сімей.

■ Стредлінг (1984 рік) визначив чотири відповідних типи навчання²¹, відтворені зі змінами (тобто часто додаються до інших типів навчання) у декількох подальших публікаціях²². Вони називаються:

- ▶ Підхід **«нейтрального керівника»** – у ньому від вчителя вимагається не виражати будь-яких особистих поглядів або переконань, якими б вони не були, а виступати лише фасилітатором обговорення. І хоча цей підхід може допомогти зменшити ймовірність неправомірного впливу вчителя, може виявитися, що його важко підтримувати, особливо у разі висловлення непоінформованих поглядів, інколи вони можуть призводити до посилення наявного ставлення упереджень. Дехто вважає, що він може поставити під сумнів авторитет вчителя перед класом.
- ▶ **«Збалансований»** підхід – у ньому від вчителя вимагається надавати учням широкий спектр альтернативних поглядів щодо питання, бути якомога переконливішим, не розкриваючи при цьому власних поглядів. І хоча перевага цього підходу полягає у тому, що він демонструє багатовимірність питання, а також наводить ідеї та аргументи, до яких учні в іншому випадку самі б не дійшли, цей підхід може створити враження, що усі погляди рівноцінні обґрунтовані. Також він допускає висловлення деяких дуже незвичних тез, які можуть лише посилити наявні упередження.
- ▶ Підхід **«Адвокат диявола»** – у ньому від вчителя вимагається свідомо займати сторону, протилежну стосовно поглядів, які висловлюють учні. І хоча такий підхід забезпечує висловлення і серйозне сприйняття великого переліку поглядів, учні можуть помилково почати асоціювати вчителя з деякими поглядами, що були висловлені ним у межах цього підходу. Крім того, наявні упередження можуть бути посилені за умови, що певні тези будуть спричиняти аж занадто активні суперечки.
- ▶ Підхід **«загального зобов'язання»** – у ньому від вчителя вимагається розповідати про власні погляди у певний момент дослідження питання. І хоча такий підхід допомагає учням дізнатися про ставлення й упередження вчителя, враховувати їх, а також показує їм модель відповіді на суперечливі питання, побічним ефектом може стати те, що вони будуть сприймати цей погляд лише тому, що він належить вчителю.
- ▶ Підхід **«союзника»** – у ньому від вчителя вимагається ставати на сторону учня або групи учнів. І хоча цей підхід може допомогти слабшим учням або маргінальним групам, дати їм можливість висловитись та продемонструвати, як можна вибудувати і розвивати власні аргументи, він також може стати причиною того, що в інших учнів виникне враження, ніби вчитель просто використовує його для пропагування власного погляду або виявляє фаворитизм.
- ▶ Підхід **«офіційного курсу»** – у ньому від вчителя вимагається висловлювати погляди, яких дотримуються органи державної влади. І хоча цей підхід може надати процесу навчання офіційної легітимності й захистити вчителя від звинувачень з боку органів влади, у разі, якщо вчитель має інший погляд, він може відчувати себе під загрозою, а це може призвести до того, що учні вважатимуть їхні обговорення неважливими, оскільки враховується лише один погляд.

19. Хесс (Hess), 2009 рік, стор. 25

20. Див., наприклад, статтю у газеті «The Guardian» від 20 листопада 2014 року за посиланням: <http://www.theguardian.com/education/2014/nov/20/church-england-school-john-cass-ofsted-downgraded-extremism>

21. Стредлінг (Stradling), 1984 рік, стор. 112-113

22. Наприклад, звіт Кріка (Crick)(1998 рік), Фін (2005 рік)

(b) Захист почуттів учнів

■ Іншою проблемою або викликом є ризик того, що суперечливі питання негативно впливатимуть на **емоції учнів або на їхню самооцінку**.

■ Суперечливим є питання щодо того, що **ефект надання учням свободи** висловлювати все, що вони вважають за потрібне, стосовно проблеми, полягає у тому, що вчитель «офіційно» дозволяє висловлюватись щодо цілого переліку незвичних поглядів і ставлень. Найімовірніше це призведе до того, що інші учні будуть відчувати себе ображеними, стурбованими або маргіналізованими, що, в свою чергу, зумовить виникнення конфліктів і поділ на групи як у межах навчального класу, так і поза ним²³.

■ Філпott та інші (2013 рік) з'ясували, що під час обговорення різних поглядів основна стурбованість вчителів стосувалася **негативного ставлення учнів до однокласників**. Учителі своїх дослідженнях зазначали, що учні часто стають емоційними і відчують себе атакованими у разі сприймання на власний рахунок коментарів, зроблених однокласниками, як образливих. Особливо це стосується обговорень на релігійні та міжкультурні теми.

■ Інколи учні **відчують, ніби їх критикує вчитель**, або у разі обговорення питання, яке виставляє їх у негативному світлі, або у разі, якщо їхні щирі погляди називають недоцільними або «політично некоректними». Філпott та інші (2013 рік) зафіксували запис вчителя щодо учениці, яка відмовилася брати участь в обговоренні ісламу, оскільки їй здалося, що вчитель «не міг зрозуміти її релігію». Масштаб цієї проблеми збільшується в багатьох європейських країнах, де у громадах і школах, особливо у великих містах, де існує більш багатокультурне і широкорелігійне населення, оскільки окремі люди та сім'ї емігрують з країни та іммігрують до неї.

■ Небезпека у таких випадках полягає в тому, що в таких ситуаціях учні можуть вдаватися до **самоцензурування** або навіть повного **відсторонення від навчального процесу** – причиною цього може бути як залякування або знущання, побоювання, що його погляди будуть названі «політично некоректними», а також простий остракізм з боку однокласників²⁴.

(c) Клімат і контроль у класі

■ Третьою проблемою або викликом, що виникає в процесі викладання суперечливих питань, є **психологічний клімат у класі**, а також побоювання, що обговорення стане «**занадто жвавим**». У разі залучення сильних емоцій учні класу дуже легко можуть опинитися по різні боки, що призведе до ворожнечі між ними, яка, в свою чергу, загрожує руйнуванням психологічного клімату й дисципліни у класі. Є страх того, що конфлікт між учнями може в будь-який момент вийти з-під контролю, що **похитне авторитет вчителя** і негативно вплине на подальші стосунки між учнями і вчителем. У деяких випадках також є побоювання того, що він може нанести шкоду професійній та особистій репутації вчителів. Наприклад, якщо вчитель втрачає контроль над обговоренням, досить вірогідно, що в майбутньому це негативно вплине на авторитет вчителя в межах цього класу. У надзвичайних обставинах це може стати причиною скарг учнів, їхніх батьків або представників громади на вчителя, що приведе до розслідування представниками державних органів і, як наслідок, публічного осуду або звільнення вчителя.

■ Проблема психологічного клімату і контролю у навчальному класі є окремим питанням для тих, хто вчиться викладати та/або має мало досвіду викладання. Тому основну увагу в посібниках з викладання суперечливих питань приділено **потребі стратегії, спрямованій на подолання конфронтації** у класі й попередженню надмірної радикалізації обговорення, а також його переміщенню за межі класу²⁵.

■ Проблема контролю класу є найбільш гострою випадку проведення обговорення з учнями. Це не дивно, оскільки ведення обговорення може бути особливо важким для вчителів навіть у найкращих випадках. Воно потребує особливих навичок, ретельної підготовки тривалої рефлексивної практики, а також здатності гнучко реагувати та оперативно імпровізувати²⁶.

23. Кромбі (Crombie) і Роув (Rowe), 2009 рік

24. Кромбі (Crombie) і Роув (Rowe), 2009 рік

25. Зокрема, відділ розробки навчального плану Комітету професійної освіти міста Дублін (2012 рік)

26. Хаддлстоун (Huddleston) і Роув (Rowe), 2015 рік

■ Так само важливим ризиком, якому приділяється менше уваги, аніж ризику надмірної жвавості обговорення, є ризик **недостатньої жвавості** обговорення. Стредлінг (1984 рік) зазначає, що навіть за наявності проблем, які розділяють іншу частину людей, вчителі можуть зіткнутись зі стіною **апатії**. Дуже великою проблемою це може стати у разі вирішення тривалих суперечливих питань, щодо яких відомі різні погляди й позиції, і їх чути настільки часто, що вони не викликають зацікавленості учнів або вчителя. Вчителі також стикаються з іншою проблемою, яка полягає у реагуванні на **беззаперечний консенсус** або апатію²⁷.

(d) Брак експертних знань

■ Проблеми викладання суперечливих питань доповнюються **складністю та динамічним характером** багатьох із них. Вони потребують, щоб знаннями володів учитель, який зазвичай не має досвіду викладання в інших сферах навчання. Раніше зазначалося, що для того, щоб належним чином зрозуміти деякі з цих питань, необхідно «щонайменше мати певні знання стосовно відповідних економічних, соціологічних, політичних, історичних та психологічних факторів»²⁸. Це особлива проблема, в межах якої **нерідко** виникають суперечливі питання. Враховуючи їх плінність, такі питання постійно видозмінюються, тому вчителям важко отримати чітке розуміння таких питань, мати свіжу інформацію щодо них або передбачити їх можливі наслідки. Вони настільки сучасні, зазначає Стредлінг (1984 рік), що «важко отримати навчальні матеріали, в яких ці спори розглядаються належним або, припустимо, збалансованим чином», а джерела інформації, з якими вчителям доводиться працювати, «упереджені, неповні або суперечать одне одному»²⁹. Зараз це особлива проблема, враховуючи незліченну кількість засобів масової інформації та сайтів соціальних мереж, які повідомляють про певні речі та дають можливість прокоментувати їх, і часто це відбувається «у реальному часі».

■ Кларк (2001 рік) зазначає, що це питання стосується не тільки складності, але й недостатньої обізнаності з темою, яка спантеличує вчителів, зокрема коли у далекій частині світу виникає нова проблема в сфері прав людини, або якщо вона стосується подолання тонкощів Спільної сільськогосподарської політики Європейського Союзу вчителем з міста, який працює у сільській школі, або ж вирішення питань стосовно ісламістського екстремізму вчителем, що працює у монокультурній школі маленького міста. Це може спантеличувати вчителів, які звикли грати роль «експерта» з певного питання і яких учні поважали через їхні знання і досвід.

(e) Відповідь на спонтанні запитання і зауваження

■ Зрештою, є проблема знання того, як найкращим чином реагувати на **спонтанні суперечливі зауваження або запитання** учнів. Враховуючи те, що учні мають постійний доступ до мережі Інтернет та соціальних мереж за допомогою їхніх мобільних телефонів та ноутбуків, неможливо передбачити, які запитання виникнуть наступними, коли вони їх поставлять і чи вплинуть вони на інших учнів або на атмосферу в класі чи школі. У дослідженні Філпотта та інших (2013 рік) вчителі визначили цю проблему як одну з найбільших, з якими стикаються у цій сфері.

ЯК МОЖНА ПОДОЛАТИ ЦІ ТРУДНОЩІ?

■ Загальновідомо, що **не існує простої відповіді** на виклики, пов'язані з викладанням суперечливих питань. Тому, наприклад, Стредлінг (1984 рік) зазначає:

«Просто нереально створити єдиних правил щодо викладання суперечливих питань, які можуть бути застосовані у будь-які часи. Вчитель повинен враховувати знання, цінності та досвід учнів у класі; методи навчання, які переважають на інших заняттях; клімат у навчальному класі...йвік та можливості учнів»³⁰.

■ Оскільки різні обставини, що виникають у навчальному класі, потребують різних методів і стратегій, і немає гарантій, що стратегія, яка працює з одними учнями, обов'язково працюватиме з іншою групою, необхідні (і це оскаржується) **чутливість до контексту та гнучкість реагування**.

27. Стредлінг (Stradling), 1984 рік, стор. 11.

28. Стредлінг (Stradling), 1984 рік, стор. 3.

29. Стредлінг (Stradling), 1984 рік, стор. 4.

30. Стредлінг (Stradling), 1984 рік, стор. 11.

■ На практиці можна застосувати деякі пропозиції, взяті з літератури. Вони стосуються таких питань:

- ▶ Особисте усвідомлення і саморефлексія вчителя;
- ▶ Усвідомлення характеру суперечливих питань і проблеми, які вони створюють;
- ▶ Усвідомлення складу класу і мікроклімату школи;
- ▶ Здатність використовувати й застосовувати різні стилі навчання;
- ▶ Створення відповідної атмосфери в класі та підтримання демократичної шкільної культури;
- ▶ Ознайомлення учнів з методикою і стратегіями;
- ▶ Уникання ролі «освіченого експерта»;
- ▶ Навчання учнів розпізнавати упередженість;
- ▶ Уміння планувати й ефективно керувати обговоренням;
- ▶ Здатність використовувати і застосовувати різні стилі навчання;
- ▶ Залучення інших зацікавлених осіб та вчителів.

Далі буде розглянуто кожен з цих практичних пропозицій.

(a) Особисте усвідомлення і саморефлексія вчителя

■ Вчителі повинні усвідомлювати та бути чутливими до того, як їхній досвід щодо питань, найімовірніше вплине на метод розгляду цих питань у класі. Елемент **особистої саморефлексії** вчителями, яка ґрунтується на їхніх переконаннях і цінностях, а також те, як вони впливають на індивідуальну і колективну взаємодію з учнями, вважається ключовим елементом у питанні чутливого викладання суперечливих питань для обговорення. Важливою частиною цього процесу є вирішення того, як правильно збалансувати особисте і публічне. Відносно цих питань можуть існувати різні погляди, і може статись так, що вчителі зажають приховати приватне від учнів, крім того, інколи може виникнути ситуація, коли вчителі діляться власним особистим досвідом. Обмін досвідом може бути цьому доказом, допомогти учням зрозуміти й глибше познайомитися з цим аспектом. Так, наприклад, вчитель, який став жертвою кіберзнущання, може вирішити поділитися своїм особистим досвідом з учнями, щоб вони могли краще зрозуміти вплив і наслідки, не вдаючись у конкретні приватні деталі характеру знущань.

(b) Усвідомлення характеру суперечливих питань і проблем, які вони створюють

■ Так само важливим є розуміння того, що саме робить питання суперечливим, а також проблем його викладання та реалістичних очікувань стосовно того, чого можна досягти у класі. Методичні вказівки та навчальні матеріали зазвичай допомагають створити загальне розуміння характеру суперечливих питань, переваги їх внесення до навчального плану, а також потенційних загроз спостереження за підготовкою до обговорення конкретних навчальних підходів і стратегій. Випробування пілотних матеріалів для цього Навчального курсу дає більш чітке розуміння того, які питання суперечливі багатьох європейських країнах порівняно з тими питаннями, що більш суперечливі в інших державах. Наприклад, питання гендерної рівності, виховання щодо здоров'я й статевого виховання, а також питання щодо расизму були визнані суперечливими у більшості пілотних країн, питання про корупцію серед державних посадових осіб було особливо суперечливим в Албанії, питання про політику щодо міграції в ЄС було суперечливим у Великій Британії, а питання щодо того, чи необхідно вимірювати обсяги використаної людьми води, було значущим в Ірландії.

(c) Усвідомлення складу класу й мікроклімату в школі

■ Наявність фахових знань щодо переліку потенційно чутливих тем у кожному класі, а також у школі загалом та в спільноті, яка її оточує, а також (потенційно) щодо позиції органів влади, вважається необхідною умовою для розуміння того, чи є питання суперечливим і як його можна розглядати чутливо. У дослідженні Хесс щодо різноманітності класу (2009 рік) було встановлено, що власні погляди учнів (інтра-різноманітність) та погляди учнів, що проявляються у колективі (інтер-різноманітність), відрізняються більше, ніж могло б здатися на перший погляд.

■ Початковий етап у розвитку цього Навчального курсу показав важливість того, що країни, які використовують контекстуальні знання, мають пристосовувати навчальні заходи до питань, які суперечливі за своєю суттю. Наприклад, у Великій Британії однією з проблем, що обговорювались вчителями під час навчання, було вирішення питань негативної реакції деяких політичних партій на імміграцію, особливо за умов провокаційних повідомлень ЗМІ; в Іспанії одним з таких питань був високий рівень безробіття серед молоді внаслідок економічної рецесії; в Албанії таким питанням

було ухилення від податків; на Кіпрі і в Ірландії суть цього питання полягала у суперечливому ставленні суспільства до виховання щодо здоров'я та статевого виховання.

(d) Здатність використовувати й застосовувати різні стилі навчання

Особливо важливою є здатність застосовувати низку загальних навчальних підходів та усвідомлювати, як і коли застосовувати їх на практиці, оскільки саме це зменшує ризик виникнення упередженості і дає учням можливість створити нові ідеї та цінності. Вчителі повинні ознайомитися з відповідними підходами, їхніми відповідними перевагами та недоліками, а також умовами, в яких їх застосувати найкраще. Чотири підходи, запропоновані Стредлінгом та іншими (1984 рік) – тобто підхід «нейтрального керівника», «збалансований» підхід, підхід «адвокат диявола» і підхід «загального зобов'язання» – повторюються у численних подальших публікаціях у цілій низці редакцій. Нещодавно було запропоновано два інших підходи: підхід «союзника» і підхід «офіційного курсу». Крім того зазначається, що вчителям корисно ділитися з учнями методами, що використовуються та мотивами їхнього вибору³¹.

(e) Створення відповідної атмосфери у класі й підтримання демократичної культури в школі

У літературі часто наголошується на важливості ролі класу та шкільної атмосфери, яка часто називається «демократична шкільна культура». Це має бути «відкрита і неосудлива» атмосфера³², в якій панує «чесність і довіра між колективом школи та учнями»³³, і де «учні не мають страху щодо будь-яких яскраво виражених обґрунтованих поглядів, які суперечать поглядам їхніх вчителів або однокласників»³⁴. Створення **кодексів належної поведінки або класних/шкільних правил**, в яких зазначено, як учні мають себе поводитись у разі неузгодженості щодо питань, вважається основою для створення такої атмосфери, яка часто сприймається в рамках «основних правил» для обговорення³⁵. Крім того, зазначається, що такий підхід є найбільш ефективним, коли учні залучаються до його створення, він оприлюднюється для всіх у проміжному вигляді, а з часом переглядається³⁶.

(f) Ознайомлення учнів з методикою й стратегіями

Разом зі створенням гарної атмосфери, зазначається, що учні мають звикнути не тільки до правил демократичного обговорення, але й до типу аналітичного підходу, який потрібен у разі розгляду суперечливих питань. До нього належить подання учням «концепції демократії» і «факту, що бажання різних осіб і груп щодо типу бажаного суспільства кардинально різняться»³⁷, а також надання «концептуальної нормативної бази», яка допоможе їм проаналізувати публічні розбіжності³⁸ і визнати «потребу у толерантності і бажанні вирішити суперечності за допомогою обговорення та дебатів (а, в винятковому випадку, через голосування), а не шляхом насильства»³⁹. Крім того, до цього підходу належить надання «стратегії залучення» до обговорення⁴⁰.

(g) Уникання ролі «освіченого експерта»

Складний і швидкозмінний характер багатьох суперечливих питань призвів до припущень, що, принаймні у деяких випадках, вчителі повинні уникати ролі «освічених експертів» та замість цього вести викладання за допомогою певної форми **запито- або проблемно-орієнтованого навчання**⁴¹. Роль вчителя полягатиме більше в тому, що він буде фасилітатором, він має без особливих зусиль спонукати учнів запитувати та обговорювати, «розбудовувати» їх взаємодію, оскільки учні ставлять запитання один про одного та питання щодо проблем, має надавати, за потреби, відповідний матеріал, ідеї та аргументи. Кларк (2001 рік), наприклад, пропонує застосовувати стратегію викладання суперечливих суспільних питань, що ґрунтується на чотирьох кроках або елементах, кожен з яких містить перелік запитань для учнів, що дають їм можливість поглянути на питання з різних боків,

31. Кромбі (Crombie) і Роув (Rowe), 2009 рік, стор. 9

32. Кромбі (Crombie) і Роув (Rowe), 2009 рік, стор. 8

33. АСТ (2013)

34. Звіт Кріка (1998 рік), 10.9

35. Наприклад, АСТ (2013)

36. Наприклад, Кромбі (Crombie) і Роув (Rowe), 2009 рік

37. Кромбі (Crombie) і Роув (Rowe), 2009 рік

38. Стредлінг (Stradling), 1984 рік, стор. 5.

39. Кромбі (Crombie) і Роув (Rowe), 2009 рік,

40. Хесс (Hess), 2009 рік, стор.

41. Стредлінг (Stradling), 1984 рік, стор. 4.

а також висловити підґрунтя для винесення рішення щодо нього. До цих кроків належать: «Яким є питання?», «Якими є аргументи?», «Які очікування?» і «Як маніпулюють аргументами?». Стредлінг (1984 рік) визначив перелік чотирьох «опрацьованих навичок» та «поглядів на проблему», які учні самі можуть перенести з однієї проблеми на іншу. Він виглядає так: «критичний аналіз інформації і доказів»; «постановка дивних запитань»; «визнання риторики» і «підтримання обережності»⁴².

(h) Навчання учнів визначати упередженість

■ У деяких працях є наголос на перевагах навчання або вправлення вмання учнів визначати упередженість, допомагати **більш критично аналізувати проблеми** і зводити до мінімуму актуальну упередженість або припущення щодо упередженості⁴³. Кромбі і Роув (2009 рік), наприклад, пропонують заохочувати учнів стати «мисливцями за упередженістю», навчити їх розрізняти погляд від факту, помічати емоційну мову й чутки у ЗМІ.

(i) Уміння планувати обговорення й ефективно керувати ним

■ Визнаючи те, що обговорення у класі є головним методом вирішення суперечливих питань для багатьох вчителів, у літературі широко привертається увага до **компетентності вчителя планувати та організувати обговорення**. До них належить приділення «достатнього часу» для «визначення та дослідження підґрунтя» питання⁴⁴; використання обговорення не як методу розгляду теми, а як останнього елементу заходів, що спрямовані на створення ідей, зокрема таких, як рольові ігри, драматичні ігри, симуляції тощо⁴⁵; постановка запитань, обрання стимулів і визначення завдань для залучення стимулів⁴⁶; а також методики контролю обговорень, градус яких надмірно підвищується, так званий «таймаут»⁴⁷.

■ Деякі публікації пропонують **структурований формат** як допомогу для контролю обговорення. Хесс (2009 рік), наприклад, розглядала переваги і недоліки таких трьох різних форматів: «зібрання жителів містечка», «семінару» і «обговорення суспільних питань». Кромбі і Роув (2009 рік) рекомендують підготовку учнів у вигляді обговорення та дебатів, крім того, вони не рекомендують обговорення «серйозних» питань до моменту вивчення ними основних методик на т.зв. «безпечніших» темах⁴⁸.

(j) Здатність використовувати й застосовувати різні стилі навчання

■ На додаток до загальних підходів (або стилів навчання), які вчитель може застосувати у розвитку суперечливих питань, у літературі розглядається перелік більш спеціалізованих стратегій навчання. Ці стратегії створені для вирішення **специфічних проблем**, зокрема: високоемоційних обговорень, поляризації думок, висловлення надмірного упередження, беззаперечного консенсусу, апатії тощо. Стредлінг (1984 рік) визначив чотири подібні «процедури», що повторюються, або які взяті за основу в подальших публікаціях⁴⁹:

- ▶ **Дистанціювання** – впроваджує аналогії і паралелі (географічні, історичні або уявні) у разі, якщо питання дуже чутливе у межах класу, школи або місцевої громади;
- ▶ **Компенсація** – впроваджує нову інформацію, ідеї або аргументи у разі, якщо учні мають чітко виражені погляди, що ґрунтуються на невігластві, у разі залякування меншості більшістю або у разі беззаперечного консенсусу;
- ▶ **Емпатія** – впроваджує заходи, що допомагають учням побачити проблему з іншого погляду, особливо коли вона стосується групи осіб, нецікавої для всіх або частини учнів, а також у разі, коли питання стосується упередження або дискримінації конкретної групи. Крім того, цей метод можна застосувати в випадку, якщо проблема абсолютно не стосується життя учнів;
- ▶ **Дослідження** – впроваджує запито- або проблемно орієнтовані заходи у тому випадку, коли проблема чітко не визначена або є занадто складною.

42. Стредлінг (Stradling), 1984 рік, стор. 115-116

43. Наприклад, звіт Кріка (Crick) (1998 рік)

44. Клер і Холден (Claire & Holden), 2007 рік

45. Стредлінг (Stradling), 1984 рік

46. Хаддлстоун (Huddlestone) і Роув (Rowe), 2015 рік

47. Кромбі (Crombie) і Роув (Rowe), 2009 рік, стор. 10

48. Кромбі (Crombie) і Роув (Rowe), 2009 рік, стор. 10

49. Наприклад, Фінн (2005 рік), АСТ (2013 рік)

■ Ще частіше рекомендується використовувати дві додаткові стратегії:

- ▶ **Деперсоналізація** – під час подання питання впроваджує мову, орієнтовану не на суспільство, а на особу – тобто, замінює «нас», «наші», «хтось», або «суспільство» на «ви» або «ваші», звертаючись до учнів, у тому випадку, коли деякі або всі учні безпосередньо пов'язані із питанням і дуже чутливі до нього⁵⁰.
- ▶ **Залучення** – впроваджує особливо доречний або інший дуже цікавий матеріал чи діяльність у разі тому випадку, коли поведінка учнів апатична і вони не висловлюють жодних думок або почуттів стосовно піднятого питання⁵¹.

(к) *Залучення інших зацікавлених осіб та вчителів*

■ Загалом у літературі міститься мало рекомендацій щодо ініціатив, що стосуються того, що відбувається поза класом. Однак є виключення. Стредлінг (1984 рік) пропагує ідею **колективного викладання** як метод вирішення особливо складних питань. Його припущення полягає у тому, що різні вчителі можуть працювати над різними аспектами теми. Клер і Холден (2007 рік) припускають, що викладання суперечливих понять буде більш ефективне, коли воно колективне, і рекомендують **співробітництво між працівниками колективом школи, учнями та батьками**.

■ Крім того, в літературі згадується запрошення інших вчителів та/або організацій з досвідом вивчення конкретних суперечливих питань, які можуть поспілкуватись з учнями віч-на-віч.

ЯКІ ТИПИ НАВЧАННЯ ТА НАВЧАЛЬНИХ РЕСУРСІВ НАРАЗІ ДОСТУПНІ?

■ Існує невелика кількість публікацій щодо освіти для демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини (ОДГ/ОПЛ), що стосуються викладання суперечливих питань, які підготовані з урахуванням потреб вчителів. Вони містять загальну інформацію щодо освіти для демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини, а суперечливим питанням⁵² і публікаціям з цієї теми⁵³ присвячено окремий розділ. Крім того, вони містять невеликий перелік навчальних ресурсів для вчителя, які той може використати самостійно⁵⁴. До того ж, ці ресурси можуть використати фасилітатори або тренери⁵⁵. Проте **невелика кількість таких публікацій стала широко відомою або використовувалась поза межами їх підготовки** – зазвичай це США, Сполучене Королівство та Ірландія.

■ Невелика кількість наявних емпіричних досліджень вказує на досить поширену думку серед учителів, що **підготовка до викладання суперечливих питань є недостатньою, або відсутня взагалі**. Ултон, Діллон і Грейс (2004 рік) зазначали, що «переважна більшість» з 200 вчителів початкових і середніх шкіл в Англії вважають, що вони мали неналежну підготовку і недостатню кількість рекомендацій в межах Національного навчального плану або власних шкіл стосовно викладання суперечливих питань. Філпотт та інші (2013 рік) виявили, що, згідно з твердженнями вчителів у США, ані навчальні програми для вчителів, ані їхні школи не підготовлені належним чином для вивчення суперечливих питань. Один з них зазначив, що викладання суперечливих питань було «майже як бродіння у темряві навпомацки». Усі вони вважали, що необхідна краща підготовка.

ВИСНОВКИ

В джерелах чітко зазначено, що потенційні **переваги** викладання суперечливих питань є значними, а впровадження вивчення суперечливих понять є важливим для здійснення ефективної освіти для демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини (ОДГ/ОПЛ) у сучасному суспільстві на території Європи та поза її межами.

■ Крім того, зрозуміло, що подання питань, стосовно яких люди мають чіткі переконання, створює певні проблеми або виклики як для вчителів, так і для школи загалом. Існує також занепокоєння стосовно наслідків висвітлення таких питань серед учнів, батьків та іншими зацікавлених осіб; стосовно упередженості або неналежного впливу вчителя; стосовно складності та швидкої змінюваності

50. Зокрема, відділ розробки навчального плану Комітету професійної освіти міста Дублін (2012 рік)

51. Фінн (2005 рік)

52. Наприклад, Хадлстоун і Керр (2009 рік), Уейлз і Кларк (2005 рік), АСТ (2013 рік)

53. Наприклад, Хесс (2009 рік), Клер (2001 рік), Фонд громадянства (2004 рік)

54. Наприклад, відділ розробки навчального плану Комітету професійної освіти міста Дублін (2012 рік), АСТ (2014), Кларк (2001)

55. Наприклад, Фінн (2005 рік)

поняття; а також стосовно нерівномірного та часткового характеру основних навчальних ресурсів, що доступні вчителю. Унаслідок цього важливі питання часто залишаються не розглянутими, а досвід вчителів у питанні розгляду суперечливих понять – досить незначний.

■ Відомо, що немає жодного рішення, яке подолає усі ці занепокоєння, але кожне з них потрібно розглядати окремо. Для цього було визначено перелік запропонованих навчальних методів – це глобальні підходи до розгляду суперечливих питань загалом, а також індивідуальні стратегії, які потрібно застосовувати у конкретних ситуаціях.

■ Ці методи мають велике значення для професійного розвитку. Проте, нині **можливості вчителів отримати навчання у цій сфері є вкрай обмеженими** як під час професійної підготовки, так і в системі післядипломної педагогічної освіти. Навчальний **матеріал також обмежений**. Невелика кількість навчального матеріалу готується переважно у Сполученому Королівстві, Ірландії та США. І хоча ці ресурси дуже корисні та допомагають визначити можливі досягнення, вони не набули значного поширення або використання поза межами країни, де їх було розроблено. Крім того, незрозумілим залишається, наскільки просто їх можна перекласти у різних контекстах. Як мінімум, вони заздалегідь передбачають навчальну культуру, для якої безперешкодне обговорення й дебати – це норма. Проте в Європі це не є загальною практикою. Збереження традиційних форм освіти, зосереджених на вчителів та навчальних культур, у яких заборонено висловлення протилежних думок та аргументів, є більш значною проблемою для викладання суперечливих питань, яка майже не висвітлюється у звичайній літературі. Разом з тим, огляд цих матеріалів продемонстрував, що наявні ресурси є гарним джерелом ідей та заходів для руху на шляху розвитку ширшої європейської перспективи навчання стосовно викладання суперечливих питань.

■ Існують також й інші питання, що не були належним чином розкриті або висвітлені в педагогічній літературі. По-перше, мало уваги приділялося тому, як суперечливі питання можна впровадити у навчальний план **систематичним або розвитково-послідовним** чином. Мало уваги приділялося й тому, як учнів можна навчити самостійно розпізнавати суперечливі питання. В той час, коли основний наголос ставиться на потребі вчителів розуміти, «що таке» суперечливе питання і як його потрібно розглядати у школі, дуже слабо висвітлюється потреба учнів розуміти те саме поняття – винятком можна назвати хіба що Стредлінга (1984 рік). Використовуючи термінологію Програми Ради Європи щодо освіти для демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини, детально розглядається питання навчання «через» і «для» суперечливих питань, проте ідея викладання «про» суперечливі питання майже не згадується. Становлення ідеї суперечливих питань як абстрактного поняття не тільки допоможе учням визначати ці питання у реальному житті та знати, як на них потрібно реагувати, але й матиме ефект деперсоналізації цих проблем, що робить їх безпечнішими для навчання.

■ По-друге, хоча проблема спонтанних суперечливих запитань і зауважень згадується часто, **конкретних порад** вчителям, які вони можуть застосувати у різних ситуаціях, **недостатньо**.

■ По-третє, так само можна сказати і про те, чи повинні вчителі повідомляти учням власну думку. Плюси та мінуси цього аспекту видаються збалансованими. В результаті цього вчителі залишаються «у підвішеному стані», **не маючи визначеного політикою напряму** або стратегії діяльності.

■ По-четверте, мало уваги в фаховій літературі приділяється розвитку **загальношкільних підходів** викладання суперечливих питань. Винятком можна вважати деякі пропозиції залучення інших вчителів, батьків або членів суспільства. Аналогічно мало уваги приділяється ролі керівників шкіл у цьому аспекті, а також у тому, як вони можуть підтримувати вчителів у класах.

■ По-п'яте, питання щодо того, чи мають вчителі достатні знання та розуміння питань для їхнього ефективного розгляду часто стає темою для обговорень, проте подається мало пропозицій щодо того, як вчителі мають підвищувати свій фах та розвивати таку **базу знань** щодо поточних і тематичних питань. І хоча цей Навчальний курс не містить фактичної інформації щодо переліку суперечливих питань, що можуть висвітлюватись у країнах Європи, в ньому подано пропозиції щодо навчальних заходів і стосовно того, як вчителі можуть створити таку базу знань за допомогою колективного викладання та/або залучення зовнішніх експертів.

■ Зрештою, бракує систематичних спроб визначити та класифікувати **основні компетентності**, необхідні для викладання суперечливих питань. Однією з причин для цього може бути сприйняття того, що кожна ситуація відрізняється від іншої та жоден метод не буде ефективним за будь-яких умов. Оскільки залишаються не визначеними типи компетентностей, необхідних для безпечного й справедливого викладання таких питань, неможливо розробити раціональний режим навчання або допомогти їм будь-яким чином покращити власну ефективність. Однак, незважаючи на те, що

класифікувати типи питань не видається можливим, можна класифікувати типи проблем або викликів, що виникають перед вчителем, серед яких: ворожнеча між учнями, прояви упереджень, підозри до зовнішніх зацікавлених осіб тощо. Стредлінг (1984 рік) дає цій ситуації визначення «дилеми класу»⁵⁶. Обмірковуючи те, що необхідно для вирішення цих типів проблем, як загальних, так і більш конкретних, доцільно окреслити перелік компетентностей, що можуть бути застосовані для доведення інформації щодо навчання або саморозвитку вчителів. Наприкінці цього Огляду сфери застосування міститься Додаток I, де запропоновано перелік таких компетентностей.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Грунтуючись на цих висновках, рекомендується, щоб:

- ▶ Викладання суперечливих питань стало пріоритетною сферою для навчання щодо освіти для демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини як молодими, так і більш досвідченими вчителів ями;
- ▶ Навчання у цій сфері за будь-якої можливості має ґрунтуватись на наявних навчальних матеріалах;
- ▶ Навчальні матеріали мають використовуватись та бути доступні у кожній країні Європи для всіх етапів освіти та всіх типів шкіл, а також для всіх вчителів незалежно від їхньої предметної спеціалізації;
- ▶ У першу чергу, навчання має розроблятись для класних керівників – хоча навчання для керівництва школи також важливе; задля більшої зрозумілості це питання краще розглядати на подальших етапах навчання;
- ▶ Навчання має охоплювати перелік особистих, теоретичних і практичних компетентностей вчителя, що викладені у Додатку I;
- ▶ Навчання має починатися на базовому рівні та припускати відсутність будь-якого попереднього досвіду роботи з цими компетентностями – більш просунуте навчання можна запропонувати на подальших етапах;
- ▶ Необхідно також обміркувати долучення практичних аспектів, які не розглянуто у наявних матеріалах, зокрема розробка поняття (тобто, навчання «про» у контексті його порівняння з навчанням «через» і «для») суперечливих питань у розумінні учнів, методи реагування на спонтанні запитання й зауваження, а також інформація, на яку повинні спиратися вчителі під час вирішення того, чи потрібно їм розкривати учням власні думки та переконання, і якщо так – то коли це потрібно робити;
- ▶ Хоча роль загальношкільного підходу та участі зовнішніх зацікавлених осіб у процесі навчання суперечливих питань є важливою, розгляд цього питання також можна перенести на більш пізній етап навчання;
- ▶ Необхідно обміркувати ідею створення навчального курсу, який буде за своєю структурою більш «модульним», наприклад, перший модуль буде базовим курсом для класних керівників, другий буде більш просунутим курсом або модулем для керівників шкіл стосовно загальношкільного підходу, третій стосуватиметься залучення батьків або інших зацікавлених осіб, четвертий – учнів і так далі.

56. Стредлінг (Stradling), 1984 рік, стор. 113.

ДОДАТОК І

КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ДЛЯ ВИКЛАДАННЯ СУПЕРЕЧЛИВИХ ПИТАНЬ

---

1. ОСОБИСТІ

- ▶ Усвідомлення власних переконань та цінностей інших осіб й того, як вони могли бути сформовані через особистий досвід і саморефлексію, а також їхній потенційний вплив на викладання суперечливих питань.
- ▶ Усвідомлення й саморефлексія щодо переваг і недоліків розкриття переконань і цінностей іншої особи учням, а також рішення щодо формування власної думки з цього питання на основі переваг для учнів і відчуття особистої цілісності.

2. ТЕОРЕТИЧНІ

- ▶ Розуміння того, як виникають протиріччя і як вони вирішуються демократичним чином, зокрема беручи до уваги роль демократичного діалогу та мирного врегулювання конфлікту.
- ▶ Розуміння ролі викладання суперечливих питань щодо освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини, зокрема її цілей і завдань, методів і проблем, а також того, як ці проблеми можна подолати.

3. ПРАКТИЧНІ

- ▶ Використання різних навчальних ролей – наприклад, підхід «нейтрального керівника», «збалансований» підхід, підхід «адвокат диявола» й підхід «загального зобов'язання», вибір і його належна реалізація відповідно до обставин.
- ▶ Чутливий і безпечний розгляд суперечливого поняття через відбір і реалізацію доцільних навчальних стратегій, наприклад, встановлення основних правил, деперсоналізації та стратегії дистанціонування, використання структурованого формату обговорення тощо.
- ▶ Справедливе подання питань за відсутності нейтральних, збалансованих або всеосяжних джерел інформації, наприклад, за допомогою запито- або проблемно-орієнтованого навчання.
- ▶ Впевнена реакція на спонтанні суперечливі запитання та зауваження, їх переведення у площину позитивної навчальної можливості.
- ▶ Співпраця з іншими зацікавленими особами у питанні подання і викладання суперечливих питань – наприклад, працівниками школи, батьками або іншими особами – з метою збагачення навчального досвіду учнів, а також збільшення відповідальності за цей виклик.

ДЖЕРЕЛА

- Ashton E & Watson B (1998). 'Values education: a fresh look at procedural neutrality', *Educational Studies*, 24(2): pp.183-93.
- Berg, W., Graeffe, L. & Holden, C. (2003). *Teaching Controversial Issues: A European Perspective*. London: London Metropolitan University.
- Brett, P., Mompoin-Gaillard, P. and Salema M. H. (2009). *How All Teachers Can Support Citizenship and Human Rights Education: A framework for the development of competences*. Strasbourg: Council of Europe.
- CDVEC CURRICULUM DEVELOPMENT UNIT (2012). *Tackling Controversial Issues in the Citizenship Classroom: A Resource for Citizenship Education*. Dublin: Curriculum Development Unit/Professional Development Service for Teachers.
- CitizED (2004). *Teaching Controversial Issues: Briefing Paper for Trainee Teachers of Citizenship Education Teachers*. London: CitizED.
- Claire, H. (2001). *Dealing with Controversial Issues with Primary Teacher Trainees as Part of Citizenship Education*. London: London Metropolitan University.
- Claire, H. & Holden, C. (Eds) (2007). *The Challenge of Teaching Controversial Issues*, Stoke on Trent: Trentham Books.
- Clarke, P. (1992). 'Teaching controversial issues', *Green Teacher* 31. New York: Niagara Falls, NY.
- Cowan, P. & Maitles, H. (2012). *Teaching Controversial Issues in the Classroom: Key Issues and Debates*. London: Continuum.
- Crick Report (1998). *Education for Citizenship and the Teaching of Democracy in Schools*. London: QCA.
- Cremin, H. and Warwick, P. (2007). 'Subject knowledge in Citizenship' in L. Gearon. (ed) *A Practical Guide to Teaching Citizenship in the Secondary School*. London: Routledge. pp.20-30.
- Dearden, R. F., (1981). 'Controversial issues in the curriculum', *Journal of Curriculum Studies*, 13, (1), pp. 37-44.
- Fiehn, J. (2005). *Agree to Disagree: Citizenship and controversial issues*. London: Learning and Skills Development Agency.
- Hess, D. E. (2009). *Controversy in the Classroom: The Democratic Power of Discussion*, London: Routledge.
- Huddleston, T. & Kerr, D. (2006). *Making Sense of Citizenship: A CPD Handbook*. London: John Murray.
- Huddleston, T. & Rowe, D. (2015). 'Discussion in citizenship' in L.Gearon (Ed) *Learning to Teach Citizenship in the Secondary School: A companion to school experience*. Abingdon: Taylor and Francis, pp.94-103.
- Kelly, T. (1986). 'Discussing controversial issues: four perspectives on the teacher's role', *Theory and Research in Social Education*, 14(2):pp.113-118.
- Lambert, D. & Balderstone, D. (2010). *Learning to Teach Geography in the Secondary School: A companion to school experience*. London: Routledge.
- Oliver, D.W & Shaver, J.P. (1974). *Teaching Public Issues in the High School*. Logan UT: Utah State University Press.

- Oulton, C., Day, V., Dillon, J. & Grace, M. (2004). 'Controversial Issues – Teachers' attitudes and practices in the context of Citizenship Education', *Oxford Review of Education*, 30.(4), pp.489-507.
- Oxfam (2006). *Teaching Controversial Issues*. Oxford: Oxfam.
- Philpott, S., Clabough, J., McConkey, L. & Turner, T. (2013). 'Controversial issues: To teach or not too teach? That is the question' *The Georgia Social Studies Journal*, Spring 2011, 1, (1), pp.32-44.
- Scarratt, E and Davison, J. (Ed) (2012). *The Media Teacher's Handbook*. Routledge: Abingdon.
- Soley, M. (1996). 'If it's controversial, why teach it?', *Social Education*, January, pp.9-14.
- Stenhouse, L. (1970). 'Controversial Values Issues' in (Ed) Carr, W., *Values in the Curriculum*. Washington DC: NEA, pp.103-115.
- Stenhouse, L. (1983). *Authority, Education and Emancipation*, London: Heinemann.
- Stradling, R., Noctor, M., Baines, B. (1984). *Teaching Controversial Issues*. London: Edward Arnold.
- Wales, J. & Clarke, P. (2005). *Learning Citizenship: Practical Teaching Strategies for Secondary Schools*. Abingdon: Routledge Falmer.
- Wegerif, R. (2003). 'Reason and Creativity in Classroom Dialogues', *Language and Education*, 19 (3), pp.223-237.
- Wilkins, A. (2003). 'Controversy in citizenship is inevitable', *Citizenship News: LSDA*, July 2003.

ОН-ЛАЙН-ДЖЕРЕЛА

- Association for Citizenship Teaching (ACT) (2014). CPD Module on 'Teaching Controversial Issues - Teaching Guide (2103) at:
http://www.teachingcitizenship.org.uk/sites/teachingcitizenship.org.uk/files/NCS%20Teaching%20Guide_V4i.pdf
<http://www.teachingcitizenship.org.uk/resource/act-citizenship-cpd-module-9-teaching-about-controversial-issues>
<http://www.teachingcitizenship.org.uk/resource/act-citizenship-cpd-module-b-controversial-issues-citizenship-primary>
- Citizenship Foundation (2004). 'Teaching about controversial issues' at: http://www.citizenshipfoundation.org.uk/lib_res_pdf/0118.pdf
- Clarke, P. (2001). Teaching Controversial Issues: a four step classroom strategy at: www.bced.gov.bc.ca.abed
- Crombie, B. & Rowe, D. (2009). Guidance for schools on dealing with the BNP (ACT) at: http://www.teachingcitizenship.org.uk/news_item?news_id=215
- Curriculum Development Unit (2012). Tackling Controversial Issues in the Citizenship Classroom: a resource for citizenship education
http://www.curriculum.ie/pluginfile.php/3018/mod_resource/content/1/Controversial%20issues.pdf
- PSHE Association (2013). Teaching 'Sensitive' Issues at:
<http://www.pshe-association.org.uk/content.aspx?CategoryID=1173>
- Richardson, R. (2011). 'Five Principles on Teaching about Controversial Issues', *Insted* at: <http://www.insted.co.uk/>

Частина Б

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНИХ ЗАХОДІВ

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНИХ ЗАХОДІВ

Програма навчальних заходів складається з низки **активних і рефлексивних навчальних вправ**, які допомагають дослідити **викладання суперечливих питань** у контексті освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини.

— Вона розроблена для того, щоб допомогти вчителям і педагогам загалом визначити **цінність залучення молоді до вивчення суперечливих питань у їхніх класах і школах**, а також розвинути **впевненість і здатність** безпечно та ефективно проводити це вивчення.

— Програма поділена на **три розділи**:

- ▶ **Розділ 1: «Вступ до суперечливих питань»** впроваджує **поняття суперечливих питань** та деякі з **проблем** їхнього викладання у класах і школах;
- ▶ **Розділ 2: «Навчальні методи»** розглядає деякі з **навчальних методів**, що можуть бути використані для **безпечного** вступу до суперечливих питань;
- ▶ **Розділ 3: «Рефлексія та оцінювання»** містить ідеї для **самооцінювання** та **подальших заходів**.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАХОДІВ

Заходи утворюють **єдину програму**, яка реалізується в межах курсу протягом **дводенного навчального семінару**. У разі нестачі часу можна обрати окремі заходи та скласти їх разом, створивши коротшу програму, або використовувати їх як окремі заняття.

— Заходи розроблені для **використання на території всіх країн Європи**, і вони мають бути **доступні для всіх рівнів і типів шкіл** – від початкових до старших класів, від середньої школи до навчальних закладів середньої спеціальної освіти. Вони **підходять для всіх вчителів**, спеціалістів та осіб, що не є фахівцями у цій сфері, але мають особливу зацікавленість у відповідальних за планування та підготовку громадянської освіти та освіти для демократичного громадянства, суспільно-гуманітарних предметів.

— Інструкції для кожного заходу викладені чітко і **покроково** – з метою, методами, очікуваними результатами та необхідним часом включно. Проте, цю інформацію варто розцінювати лише як рекомендації. **Відповідальність** за остаточне рішення щодо того, як реалізовувати заходи, **покладається на фасилітатора/тренера**.

ДОСЯГНЕННЯ

Загальна мета Програми навчальних заходів полягає у **розвитку професійних компетентностей учасників** щодо викладання суперечливих питань.

— Ці компетентності можна розподілити на **три категорії**:

- ▶ **Персональні компетентності** – зокрема здатність обмірковувати особисті переконання та цінності інших осіб та їх вплив на клас, а також здатність приймати рішення щодо того, чи прийнятно ділитися цим з учнями.
- ▶ **Теоретичні компетентності** – зокрема розуміння характеру суперечностей у демократичному суспільстві та ролі діалогу та мирного врегулювання конфліктів, а також відповідного значення суперечливого поняття у сфері освіти для демократичного громадянства та освіти у галузі прав людини.

- **Практичні компетентності** – зокрема здатність адаптувати різні навчальні ролі у класі, використати різні стратегії задля чутливого розгляду суперечливих питань, справедливо подавати питання у разі відсутності усієї картини, реагувати на спонтанні суперечливі зауваження учнів і співпрацювати з іншими зацікавленими особами.

■ Хоча деякі з цих компетентностей пов'язані з конкретними заходами, інші можуть трансверсально (наскрізно) використовуватися у всій програмі. Фасилітатори/тренери повинні **ознайомлюватися з цими цілями та посилатися на них за будь-якої можливості**.

РОЛЬ ФАСИЛІТАТОРА/ТРЕНЕРА

Роль фасилітатора/тренера полягає у тому, щоб **супроводжувати** учасників Програми навчальних заходів, готувати необхідні матеріали, пристосовувати належні вправи до інтересів і потреб учасників, ефективно керувати часом, виносити й посилювати важливі навчальні тези.

■ Фасилітатор/тренер повинен знати, що **не він не повинен вказувати вчителю як навчати**: це залишається на розсуд учасників. Проте, фасилітатор/тренер може ознайомити учасників з можливими наслідками окремих дій або політики, наприклад, обрання сторони під час обговорення в класі, як методу поінформування його рішень.

■ Важливо, щоб фасилітатор/тренер **з самого початку пояснив, що він не має ніякого «прихованого плану»**: його мета полягає виключно у тому, щоб супроводжувати учасників програми протягом її виконання. Він має пояснити, що перебуває тут не для того, щоб змінювати погляди учасників або засуджувати їх за певні думки, які вони мають або яких не мають з певного питання. Навпаки, він повинен **запитувати учасників про їхні думки та досвід** та, за можливості, створювати умови, за яких вони будуть обмінюватися ними з іншими.

■ Однією з проблем, яка, ймовірно, виникне, полягає у тому, що **учасники можуть очікувати на отримання фактичної інформації щодо конкретних суперечливих питань або запитати про неї**, наприклад, щодо поширення ісламського екстремізму, кількості мігрантів (легальних і нелегальних), що переміщуються територією європейських країн, конфлікту між Ізраїлем та Палестиною, наукових досліджень кліматичних змін тощо. У такому випадку фасилітатор/тренер повинен ввічливо пояснити, що **мета програми полягає у дослідженні загальних принципів**, які можуть бути застосовні до будь-якого питання, а не глибокому аналізу конкретних питань. Фасилітатор/тренер **практично нездатен** надати достатньої кількості інформації для того, щоб задовольнити кожного учасника. Крім того, він може додати, що хоча встановлення фактів і є важливим аспектом аналізу питання, важливо занадто на них не покладатися. **«Факти» часто можуть бути ненадійними або суперечливими**. Навіть маючи таке бажання педагог не може **встановити всі факти** про ситуацію. **Якщо усіх таких фактів немає, замість цього (і це особливо важливо) хтось із класу може справедливо подати питання, що обговорюється.** (Це тема Заходу 2.5).

РОЗДІЛ 1. ВСТУП ДО СУПЕРЕЧЛИВИХ ПИТАНЬ

	Захід	Тема	Метод	Результати	Тривалість
1.1	Вступ	Що таке «суперечливі питання» і чому вони важливі?	Презентація PowerPoint	Визначити поняття «суперечливі питання», надати відповідні приклади та причини для їх вивчення	20 хвилин
1.2	«Перестановка»	Емоційний аспект суперечливих питань	Парні вправи, що допомагають дізнатися про особисті думки учасників щодо питань	Усвідомлювати емоційний аспект суперечливих питань та його вплив на клімат у класі та серед керівництва	20-25 хвилин

	Захід	Тема	Метод	Результати	Тривалість
1.3	«Дерево з чоловічками»	Почуття учасників на початковому етапі Програми	Вправа на самооцінку у вигляді мультфільму	Усвідомлювати початкові сильні і слабкі сторони як основу для розвитку	10 хвилин
1.4	«Гаряче чи холодно?»	Що робить питання «суперечливим»?	Оцінювальна вправа з використанням наліпок	Усвідомлювати перелік факторів, які можуть зробити питання суперечливим, а також викликів, які можуть виникнути перед вчителем	20-25 хвилин
1.5	Перевірка багажу	Як особисті переконання і цінності вчителів впливають на процес викладання суперечливих питань?	Обговорення малою групою і період рефлексії у тиші	Усвідомлювати, як особисті переконання і цінності вчителів можуть впливати на процес викладання суперечливих питань	20-30 хвилин

РОЗДІЛ 2. НАВЧАЛЬНІ МЕТОДИ

	Захід	Тема	Метод	Результати	Тривалість
2.1	На чьому ви боїтеся?	Як підходити до вирішення конфліктних думок і вимог, отримати правду у класі?	Обговорення малою групою	Усвідомлювати перелік навчальних підходів, їхні переваги й недоліки, та коли їх найкраще застосовувати	30-40 хвилин
2.2	Зміна поглядів	Використовувати методику «деперсоналізації» для того, щоб захистити чутливість учнів	Парна робота – перетворення «особистих» тверджень у «суспільні»	Знати про методику «деперсоналізації»	30-50 хвилин
2.3	«Школа на узліссі»	Використання «дистанційних» методик з метою розгляду особливо суперечливих питань	Рольова гра під час загального зібрання	Знати про «дистанційну» методику	40-50 хвилин
2.4	«У чужій шкірі»	Як допомогти учням враховувати погляди інших осіб?	Вправа для усієї групи з картками щодо реакцій на суперечливі питання	Знати про методику, мета якої полягає у тому, щоб допомагати учням враховувати альтернативні погляди	30-40 хвилин
2.5	«Світове кафе»	Як вирішувати питання неупереджено і справедливо без потреби у вичерпній вихідній інформації?	Формулювання запитань у малих групах і їхнє озвучування	Знати про методику колективного вирішення проблем	30 хвилин
2.6	«Форум театр»	Реагування на нетактовні зауваження	Рольова гра, у якій вчитель реагує на нетактовні зауваження	Позитивним чином реагувати на нетактовні зауваження	25-30 хвилин

РОЗДІЛ 3. РЕФЛЕКСІЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ

	Захід	Тема	Метод	Результати	Тривалість
3.1	«Снігова куля»	Визначення навчальних цілей для викладання суперечливих питань	Обговорення малою групою	Можливість визначити відповідні навчальні цілі для викладання суперечливих питань	30 хвилин
3.2	План занять	Як спланувати навчальні заходи щодо суперечливих питань?	Індивідуальна робота та/або робота у малій групі	Мати загальний план для годинного заняття з навчальними заходами, які стосуються суперечливих питань	20 хвилин
3.3	«Сині листи»	Оцінювання Навчальної програми	Написання листа фасилітатору/тренеру	Усвідомлювати, як можна покращити Навчальну програму – (фасилітатор/тренер)	5 хвилин
3.4	«Веселе дерево»	Оцінити власне навчання	Персональна рефлексія і заходи з наліпками	Усвідомлювати поточний рівень професійної компетентності і сфер подальшого вдосконалення – (учасники)	10 хвилин

РОЗДІЛ 1: ВСТУП ДО СУПЕРЕЧЛИВИХ ПИТАНЬ

ЗАХІД 1.1: ВСТУП

У Європейських країнах досягнуто згоди стосовно того, що навчання суперечливих питань є основоположним елементом освіти у сфері демократії та прав людини. Воно розвиває самостійне мислення, сприяє міжкультурному діалогу, толерантності повазі до інших, а також критичному підходу до ЗМІ та здатності вирішувати протиріччя демократичним та ненасильницьким шляхом. Заходи, що описані далі, розроблені для того, щоб висвітлити учасникам поняття «суперечливі питання» таким чином, як воно подане у сучасній літературі, подано перелік питань, які воно охоплює та аргументи на користь викладання таких питань у класі або школі.

Мета

Впровадити поняття «суперечливі питання» й обміркувати аргументи щодо викладання суперечливих питань у класі та школі.

Результати

Учасники:

- ▶ Можуть дати формальне визначення поняттю «суперечливі питання»;
- ▶ Можуть навести сучасні приклади питань, що підпадають під це визначення;
- ▶ Усвідомлюють і розуміють різні аргументи стосовно викладання суперечливих питань у школі.

Тривалість

20 хвилин

Ресурси

Вам буде потрібно:

- ▶ Презентація PowerPoint;
- ▶ Ноутбук і проектор.

Підготовка

Вам потрібно підготувати коротку презентацію PowerPoint, у якій пояснити, що таке суперечливі питання і чому вони важливі в освіті для демократичного громадянства й у сфері прав людини. Вона має містити:

- ▶ Визначення поняття «суперечливі питання»;
- ▶ Декілька актуальних прикладів суперечливих питань;
- ▶ Перелік причин викладання суперечливих питань.

Визначення, ідеї прикладів та перелік причин викладання суперечливих питань міститься нижче у розділі «Допоміжний матеріал».

Підказка

Враховуючи назву Програми, є велика ймовірність того, що учасники прийдуть на навчальні заняття, очікуючи чогось «дійсно суперечливого». Тому «не соромтесь» у питанні вибору прикладів для ілюстрування вашої презентації – чим суперечливішим буде зображення, тим краще. Намагайтеся використовувати різні типи прикладів (як місцеві, так і глобальні), проте переконайтесь, що учасники про них уже знають та зможуть розпізнати їх як потенційно суперечливі у шкільному контексті. Зображення на слайдах, які послідовно демонструватимуть конкретне питання, будуть дуже ефективним початковим стимулом, наприклад, зображення, які стосуються імміграції/еміграції, екстремізму та радикалізації, зміни клімату, гендерного насильства, сексуальної ідентичності, прав ЛГБТ, кіберзущання, корупції, політичних протестів, насильства у школах, дослідження впливу генетично модифікованих культур.

Дев'ять причин «за» викладання суперечливих питань

1. Суперечливі питання за своєю суттю є **дуже важливими питаннями** життя суспільства – їхнє вивчення має бути частиною соціального й політичного життя молоді.
2. Обговорення суперечливих питань є частиною демократичного процесу – воно допомагає молоді розвинути деякі з основних компетентностей для демократичного громадянства, зокрема неупередженість, цікавість, бажання зрозуміти іншого, толерантність і навички демократичного обговорення та мирного врегулювання конфліктів.
3. Молодь з усіх боків щоденно **оточена інформацією** стосовно суперечливих питань, використовуючи сучасні інформаційно-комунікаційні технології та засоби, такі, наприклад, як мобільні телефони, Twitter, Facebook тощо – вони потребують допомоги у розумінні цих речей, а також у тому, як на них реагувати.
4. Засоби масової інформації часто висвітлюють суперечливі питання **частково або оманливо** – якщо немає допомоги зі сторони; обов'язок школи - переконатись у тому, що молодь отримає врівноважене розуміння питань, які можуть значно вплинути на їхні життя.
5. Постійно виникають **нові суперечливі теми** – дізнавшись, як реагувати на суперечливі питання зараз, молодь буде краще підготованою до реагування на них у майбутньому.
6. Дослідження суперечливих питань вимагає **критичного мислення й аналітичних навичок** – воно допомагає молоді дізнатися, як зважувати докази, помічати неупередженість і робити судження на основі аргументів та доказів.
7. Обговорення суперечливих питань може позитивно вплинути на **особистий та емоційний розвиток** молоді – воно допоможе зрозуміти їхні емоції та виокремити цінності, стати учням успішними та більш впевненими особистостями.
8. Викладання суперечливих питань охоплює вивчення **реальних актуальних питань** – воно допомагає перенести освіту для громадянства й у сфері прав людини у реальне життя.
9. Дуже часто учні **самостійно починають тему, яка стосується суперечливих питань**, і яка може не стосуватися теми самого заняття – вчителю краще бути завчасно готовим до того, як реагувати на ці події, аніж реагувати на них спонтанно.

ЗАХІД 1.2: «МУЗИЧНІ СТІЛЬЦІ»

Почуття можуть загострюватися, якщо суперечливі питання обговорюються в громадських місцях. Чим сильніше ми будемо заглиблюватись у проблему, тим більша ймовірність, що ми помітимо власні погляди на неї, не як додаткові, а як основні для розуміння того, хто ми є як люди. Тому є тенденція трактувати нападки на наші ідеї та аргументи як нападки на нас самих як особистостей, а також відчувати страх або сором за висловлення наших думок людям, яких ми не знаємо, або яким не довіряємо. Цей захід розроблено для того, щоб допомогти учасникам дослідити емоційний аспект суперечливих питань та його вплив на клімат у класі та серед керівництва. Крім того, він розробляється як вступне слово для того, щоб допомогти учасниками дізнатися один про одного краще.

Мета

Дослідити емоційний аспект суперечливих питань та його вплив на клімат у класі та серед керівництва.

Результати

Учасники:

- Усвідомлюють емоційний характер суперечливих питань;
- Здатні визначити типи емоцій, які можуть виникнути під час обговорення суперечливих питань;
- Усвідомлюють їх вплив на клімат у класі та серед керівництва.

Тривалість

20-25 хвилин.

Ресурси

Вам буде потрібно:

- Перелік суперечливих тверджень;
- Пристрій для відтворення музики, наприклад, CD-плеєр, ноутбук і колонки.

Підготовка

Вигадайте декілька суперечливих тверджень, приблизно 5 або 6. Спробуйте обрати приклади, які на думку учасників будуть особливо емоційними, розподіліть їх за думками які, найімовірніше, будуть цікавими і відповідними для молоді, що вивчають це питання.

Приклади тверджень для обговорення

- «Правам дітей присвячується дуже багато уваги, проте мало уваги присвячується їхнім обов'язкам»;
- «Одностатеві пари повинні мати можливість всиновлювати дітей»;
- «ЄС – це марна витрата часу і грошей, його необхідно розпустити»;
- «Не можна, щоб батьки шмагали власних дітей»;
- «Ядерна зброя необхідна для збереження світового миру»;
- «Молоді необхідно надати право голосувати на виборах з 16 років»;
- «Необхідно повернути смертну кару за вчинення насильницького екстремізму»;
- «Тварини мусять мати такі права, як і люди»;
- «Евтаназія з лікарською допомогою є гуманним способом смерті, вона не має каратись законом» ;
- «Батьки повинні мати можливість впливати на вигляд малюка – це вибір покупця» ;
- «До багатих мають застосовуватись менші податки, оскільки вони створюють блага, які, в свою чергу, створюють робочі місця» ;
- «Обмежень руху осіб між країнами не має бути» ;
- «Гендерна рівність переважно стосується жінок і призводить до дискримінації чоловіків» ;
- «Марихуану потрібно дозволити на законодавчому рівні» ;
- «Сексуальна ідентичність визначається суспільством, а не природою» ;
- «Політики існують тільки для того, щоб забезпечувати самих себе» ;
- «Курці та особи з надмірною вагою повинні платити більше на охорону здоров'я» ;
- «Дискурс щодо прав людини та законодавства зайшов занадто далеко і спричинює виникнення суспільства, "схильного до ризику"».

Метод

1. У кімнаті поставте по два стільці один навпроти одного, по одному для кожного учасника.
2. Повідомте учасників, що зараз вони почують музичний трек. Коли починається відтворення музики, вони повинні почати ходити по кімнаті або танцювати, якщо матимуть таке бажання. Коли ви зупините музику, вони повинні швидко сісти на найближчий стілець – таким чином кожен опиняється у парі з іншою людиною. В цей момент ви прочитаєте твердження. У кожній парі особа, яка сіла останньою, має 30 секунд на те, щоб розповісти партнеру про власні погляди на це питання. Протягом цього часу партнер повинен сидіти мовчки і жодним чином не показувати, погоджується він з цим чи ні. Далі приходить черга іншого партнера протягом 30 секунд виражати власні погляди стосовно твердження.
3. Увімкніть музику і прочитайте одне із завчасно підготовлених тверджень.
4. Увімкніть музику знову і повторіть процес.
5. Повторіть цей метод стільки разів, скільки у вас є тверджень або часу. Як варіант, коли будь-хто має ідею, ви можете запитати учасників про власні пропозиції тверджень для обговорення – але наполягайте на темах, які «дійсно суперечливі».
6. Для обговорення поставте стільці колом.

Підказка

Деякі учасники можуть бути стурбовані тим, що їх просять розповісти про свою думку на людях. (Власне, в цьому і полягає суть заняття). Поясніть їм, що то буде єдина вправа, в якій вони матимуть це зробити. Вони говоритимуть по одному та не будуть засуджені за будь-які погляди, які вони висловлять або не висловлять. Поясніть їм, що для них важливо опинитися у цій ситуації для того, щоб мати можливість враховувати і реагувати на емоції, які можуть виникнути під час обговорення суперечливих питань у школі.

Обговорення

■ Проведіть обговорення почуттів, які виникли в учасників під час вправи, і що нового вони можуть дізнатися від вирішення суперечливих питань у класі, наприклад, що вони думають стосовно очікувань учнів, які розкриватимуть свої думки у класі? Який, на їхню думку, клімат у класі найбільше сприяє обговоренню суперечливих питань і як його створити? Якою є їхня думка щодо створення класних або шкільних правил для керування обговоренням?

Підказка

На цьому етапі гарною ідеєю буде достатньо короткого обговорення. Поясніть, що у майбутньому в межах програми буде більше можливостей для рефлексії та діалогу.

[Захід адаптовано з джерела: <http://www.anti-bias-netz.org/>]

ЗАХІД 1.3: «ДЕРЕВО БЛОБА»

■ Саморефлексія – це важливий аспект професійного розвитку вчителя. Цей захід розроблено для того, щоб допомогти учасникам обміркувати та зафіксувати власні почуття на початкових етапах Програми.

Мета

■ Допомогти учасникам обміркувати та зафіксувати власні почуття на початкових етапах Програми.

Результати

■ Учасники:

- Розпізнають свої початкові сильні й слабкі сторони у контексті навчання суперечливих питань як основи розвитку.

Тривалість

■ 10 хвилин.

Ресурси

■ Вам буде потрібно:

- Копії малюнку «Дерево Блоба».

Підготовка

■ Зробіть копії малюнка «Дерево Блоба», яке можна знайти нижче – по одній копії на кожного учасника.

Метод

1. Роздайте копії малюнка «Дерево Блоба».
2. Попросіть учасників недовго й мовчки подивитися на зображення та вирішити, який з «чоловічків» найбільш точно відображає те, що вони зараз відчувають стосовно Програми і перспективи навчання деяких суперечливих питань, які зазначалися раніше. Вони розмальовують або затіняють обраного ними «чоловічка».
3. Дайте учасникам декілька хвилин на обмін думками щодо їхнього вибору з іншими, якщо вони цього хочуть, проте зробіть наголос на тому, що коли у них такого бажання немає – їх ніхто не змушує.
4. Поясніть, що наприкінці Програми ми повернемося до цього й порівняємо, чи змінилися їхні відчуття до того часу, і якщо змінилися – то як саме.

ЗАХІД 1.3: ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ

«Дерево Блоба»

© Copyright Pip Wilson i Ian Long, 2003 рік

Для того, щоб придбати цей продукт, перейдіть за посиланням www.blobtree.com і оберіть «Дерево Блоба»

ЗАХІД 1.4: «ГАРЯЧЕ ЧИ ХОЛОДНО?»

■ Чому деякі питання суперечливі? Що робить деякі питання більш суперечливими від інших? Цей захід розроблено для того, щоб допомогти учасникам визначити чинники, які роблять питання суперечливим, а також виклики, які виникають через різні типи питань у класі та школі.

Мета

■ Визначити різні чинники, які роблять питання суперечливим, а також виклики, які виникають через різні типи питань у класі та школі.

Результати

■ Учасники:

- ▶ Усвідомлюють типи чинників, які роблять питання суперечливим;
- ▶ Розпізнають виклики, які виникають через різні типи питань у класі та школі.

Тривалість

■ 20-25 хвилин

Ресурси

■ Вам буде потрібно:

- ▶ Наліпки – декілька штук для кожного учасника;
- ▶ Три великі таблички – «ГАРЯЧЕ», «ХОЛОДНО» і «ТЕПЛО»;
- ▶ Глуха стіна;
- ▶ Роздатковий матеріал.

Підготовка

■ Знайдіть частину пустої стіни й прикріпіть на одному з її кінців велику табличку, на якій написано «ГАРЯЧЕ». На другому кінці стіни прикріпіть табличку з написом «ХОЛОДНО», а десь по центру – табличку, на якій написано «ТЕПЛО». Зробіть копії роздаткового матеріалу, який стосується факторів, які роблять питання суперечливими – по одній на кожного учасника – або зобразіть його на слайді презентації PowerPoint (Допоміжний матеріал нижче).

Метод

1. Дайте кожному учаснику декілька наліпок, приблизно по 5-6 штук.
2. Попросіть їх подумати про приклади суперечливих питань і написати по одному такому прикладу на їхніх наліпках. Поясніть їм, що «грати безпечно» непотрібно – вони можуть використовувати настільки суперечливі тези, наскільки їм заманеться.
3. Заохотьте їх обміркувати те, що вони думають стосовно навчання суперечливих питань, обраних ними.
4. Попросіть їх наклеїти їхні наліпки на тому місці стіни, яке відображає їхнє ставлення до того, наскільки комфортно чи дискомфортно вони себе відчують щодо навчання цих питань – біля «ХОЛОДНО», якщо їм повністю комфортно, біля «ГАРЯЧЕ» – якщо це питання спричинить занадто сильні емоції, або біля «ТЕПЛО», якщо вони нічого не відчують.
5. Дайте їм декілька хвилин подивитися на питання інших осіб, а також на те, де вони їх розмістили.
6. Для обговорення поставте стільці колом.

Підказка

Цю вправу краще за все робити в тиші. Це дає змогу учасникам відчувати і висловлювати власну стурбованість і переживання без впливу інших осіб.

Різновиди вправи

Є декілька варіантів вправи на цю тему, з яких будь-який може бути використаний замість того, що зазначений вище:

Мотузка для білизни – на висоті голови через усю кімнату натягується мотузка. Один з кінців визначається як «ГАРЯЧИЙ», другий – як «ХОЛОДНИЙ», а «ТЕПЛО» міститься посередині. Учасники пишуть свої питання на картках і прикріплюють їх до мотузки прищіпками.

Голосувати ногами – Суперечливі питання треба написати на картках і розмістити на підлозі. У процесі того, як кожне з цих питань називають по черзі, учасники підтягуються або відсовуються від питання залежно від того, наскільки їм комфортно або дискомфортно навчатися цьому питанню.

Ходити по лінії – за допомогою стрічки або мотузки на підлозі кімнати утворюється лінія. Фасилітатор/тренер озвучує перелік питань, а учасники стають на лінію відповідно до того, наскільки їм комфортно або дискомфортно навчатися конкретно цьому питанню – «ГАРЯЧЕ» і некомфортно з одного боку і «ХОЛОДНО» та дуже комфортно з другого.

Стіна з графіті – Простору на стіні дають назву «Стіна з графіті». Учасники пишуть власні суперечливі питання на наліпках і прикріплюють їх до стіни, коментуючи, наскільки їм комфортно або дискомфортно навчатися цьому питанню. Вони читають те, що написали інші учні й можуть додати власні коментарі на наліпках.

Обговорення

■ Роздайте копії роздаткового матеріалу та проведіть обговорення щодо викликів, які виникають у класі через різні типи питань.

Підказка

Проблеми викладання суперечливих питань можна розділити на декілька чітких категорій. Для того, щоб посприяти проведенню обговорення на цю тему, корисно якомога завчасніше написати перелік. Він може містити такі тези:

Роль вчителя

На чю сторону вчитель має ставати у суперечці?

Як вчитель може уникнути звинувачень в упередженості або навіюванні думок?

Клімат і контроль у класі

Як вчитель може сприяти створенню більш безпечного середовища для навчання?

Як вчитель може тримати клас під контролем?

Знання вчителя стосовно питань

Як вчитель може пересвідчитись, що учні обізнані з питанням(и), що розглядаються?

Як вони можуть показати свою обізнаність щодо питання (питань)?

Особистий досвід та реакція молоді на питання

Як вони можуть знизити ризик того, що учні будуть засмучені або ображені?

Що вони робитимуть у разі, якщо учні засмутяться?

Час

Як вони це все помістять в урок або декілька уроків?

Як довго вони будуть проводити обговорення?

ЗАХІД 1.4: ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ

Чинники, що роблять питання суперечливими

ЗАХІД 1.5: ПЕРЕВІРКА БАГАЖУ

Кожна людина має певні переконання та цінності, які впливають на те, як ця людина бачить світ і діє у ньому. Інколи це називають «культурним багажем». Ці переконання і цінності часто залишаються непоміченими людьми, які ними володіють. Вони не помічають, що це впливає на їхній досвід. У цьому питанні вчителі – не виняток. Ця вправа створена для того, щоб допомогти дослідити, як переконання та цінності вчителів можуть вплинути на їхнє ставлення до суперечливих питань, а також заохотити учасників обмірковувати вплив цих переконань і цінностей на їхню реакцію на суперечливі питання у класі та школі.

Мета

Дослідити, як переконання й цінності вчителів можуть вплинути на їхнє ставлення до суперечливих питань і заохотити учасників обмірковувати вплив їхніх переконань і цінностей.

Результати

Учасники:

- Розуміють, як переконання і цінності вчителя можуть вплинути на його професійний підхід у контексті суперечливих питань;
- Більше усвідомлюють вплив своїх переконань і цінностей на їхні заходи як вчителів.

Тривалість

20-30 хвилин

Ресурси

Вам буде потрібно:

- Набір карток для обговорення
- Чисті картки
- Декілька маленьких мішечків
- Фліпчарт і ручка

Метод

Підготуйте набір карток для обговорення, використовуючи модель, що міститься нижче у Допоміжних матеріалах. Оберіть «типи» характеристик, які найімовірніше будуть знайомі вашим учасникам. Оскільки картки розраховані на малу групу, вам знадобиться така кількість наборів, яку кількість груп ви плануєте створити. Покладіть кожен набір у маленький мішечок – для цього можна використати папку для паперу або кур'єрську папку. Крім того, для завершення вправи вам знадобляться декілька чистих карток, по одній на кожного учасника.

Процес

1. Об'єднайте учасників в малі групи.
2. Кожній групі дайте мішечок, у якому міститься набір карток для обговорення. Поясніть, що кожна картка містить інформацію про вчителя (якого вони не знають!).
3. Скажіть їм навмання витягнути одну картку з мішечка.
4. Попросіть їх прочитати інформацію про вчителя на цій картці й обговорити їхню думку про те, як це може вплинути на сторону, яку ця людина займає у процесі розгляду суперечливих питань, а також про те, як вона реагує на них у класі та школі.
5. Дайте групам декілька хвилин на обговорення, потім двічі або тричі повторіть цей процес з додатковими картками.
6. Поставте стільці колом та попросіть декількох добровольців розповісти про свої висновки – беручи картки по одній та записуючи будь-які невідповідності між розповідями різних груп у процесі їхніх розповідей.
7. Покажіть і поясніть поняття «культурного багажу» та його відповідності навчанню суперечливих питань.

Обговорення

■ Проведіть обговорення того, як переконання і цінності вчителів можуть вплинути на їхню реакцію на суперечливі питання, наприклад, з чим, на їхню думку, пов'язані переконання та цінності вчителя? Як легко, на їхню думку, вчителю визначити власні упередження й припущення?

■ Підводьте обговорення до завершення, запитуючи учасників про зображення ними їхніх переконань і цінностей як вчителів та поцікавтеся, як вони можуть стосуватися реагування на суперечливі питання. Дайте кожному учаснику чисту картку, на якій він повинен написати речення про самого себе, використовуючи модель карток для обговорення. Заохотьте їх серйозно обміркувати це, а також обміркувати наслідки того, як вони підходять до вирішення питань у класі та школі. Скажіть їм, що вони створені лише для їхнього приватного користування, і ділитися ними з ким-небудь непотрібно. Цю вправу потрібно робити в тиші. Після 3-4 хвилин паузи дайте можливість поділитися своїми думками й знайти партнера для обговорення тим, хто цього хоче, але наголосіть на тому, що це не обов'язково.

Підказка

Період саморефлексії наприкінці цієї вправи дуже важливий для неї. Важливо залишити на це достатню кількість часу.

Пропозиція

В Ірландії є пропозиція про те, що потрібно продовжити обговорення персонального «багажу», який вчителі приносять із собою у школу, з урахуванням офіційного «багажу», який вони застосовують у той момент, коли стають державними працівниками. Сюди можна включити правові обов'язки, які вони мають відповідно до формального законодавства й офіційної політики, а також відповідно до очікувань керівників та інспекторів школи, а також моральних обов'язків, що супроводжують професію вчителя.

Різновиди вправи

«Хто з них терорист?» Група британських вчителів-стажерів розробила вправу, у якій учасникам надається декілька картинок із зображенням облич людей (вирізаних з журналу) і цих учасників просять вирішити: «Хто з них терорист?». Правильної відповіді немає, проте учасники заохочуються відобразити те, про що вони думають, приймаючи рішення: «Кого ви шукаєте?» Вони думають про критерії, які вони застосовують та наскільки вони про них обізнані у цей момент часу.

«Хто з них гетеросексуал?» Аналогічна вправа використовується у Швеції у контексті статевого виховання і виховання щодо стосунків. Цього разу питання виглядає так і: «Хто з них гетеросексуал?»

Найбільш ефективно цей тип вправи працює тоді, коли зображення облич підібрані так, що за ними неможливо визначити, яка відповідь на запитання. Попередньо утворені поняття або стереотипи містяться у головах учасників.

ЗАХІД 1.5: ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ**Модель карток для обговорення**

<p>Каріна ... любить народну музику і народні танці, дуже патріотична особа і має членство в націоналістичній політичній партії</p>	<p>Пітер ... був вихований у суворій релігійній сім'ї, не п'є й не палить, а також бере на себе провідну роль у релігійних службах, де проходить його богослужіння</p>
<p>Діна ... опинилася в країні у статусі біженки і ніколи не забуває про те, якого поганого ставлення вона зазнавала протягом перших кількох років перебування у цій країні</p>	<p>Хелена ... нетривалий час проживала у жіночому таборі для біженців і є активним прибічником захисту прав жінок</p>
<p>Алі ... член профспілки і проводить кампанію з низки питань щодо прав людини, особливо з питань робочих умов удома і за кордоном</p>	<p>Рольф ... перекваліфікувався у вчителя після кількох років служби в армії, де він дослужився до звання офіцера</p>
<p>Тетяна ... член однієї з найстаріших і найбагатших родин у країні, отримала свою освіту за кордоном</p>	<p>Вім ... перебував в одностатевих стосунках протягом декількох років, але він думає, що ніхто в школі не знає про це</p>

РОЗДІЛ 2: НАВЧАЛЬНІ МЕТОДИ

ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ

■ Основою для успішного викладання суперечливих питань є знання вчителя про відповідні методи навчання, а також компетентності або здатність і впевненість у їх ефективному застосуванні в класі та школі. Завжди є певний ризик подання чутливого поняття, але за умови розсудливого використання відповідних навчальних методик можна значно зменшити можливість ризику.

■ Існує декілька **ключових педагогічних проблем**, з якими можна зіткнутися, серед них варто виділити:

- ▶ Як реагувати на суперечливі істини, про які заявляють учні, зокрема, чи приставати на чийсь бік з певного питання, щоб вчитель не дискредитував себе й учні не запідозрили, що він має «приховані мотиви»?
- ▶ Як захистити **почуття учнів** різного походження з різних культур, яких (чи сімей яких) безпосередньо стосується це питання, щоб учні не почувалися збентеженими, жертвами або відчуженими, а також не стали об'єктом домагання або цькування?
- ▶ Як **зняти напругу** й запобігти підвищенню градусу обговорення, щоб зберегти контроль над класом і дати учням можливість для вільного обговорення?
- ▶ Як спонукати учнів **вислухувати думку інших**, щоб учні навчилися поважати інших людей і брати до уваги їхню думку?
- ▶ Як вирішувати суперечливі питання **небезсторонньо**, без глибоких базових знань або достовірного джерела доказів з питання, щоб вчителі не дискредитували себе і не зазнавали критики через упередженість або некомпетентність?
- ▶ Як відповідати на **несподівані запитання** про суперечливі питання і як залагоджувати **нетактовні зауваження**, щоб зберегти репутацію вчителя і не завдати болю чи образи учням?

■ Ці проблеми розглянуто у Розділі 2 Програми навчальних заходів. Кожен із заходів у цьому розділі зосереджується на конкретній проблемі та відображає окремий метод навчання. Учасники на практиці отримують досвід щодо методів навчання за допомогою активних навчальних вправ, які можна відтворити у класі та школі. Вони обговорюють те, про що дізналися з кожної з вправ, та обмінюються ідеями з іншими.

ЗАХІД 2.1: НА ЧИЕМУ ВИ БОЦІ?

Вчителі мають право на свої погляди, як і всі інші. Проте, це не обов'язково означає, що вони мають ділитися ними з учнями або краще ставитись до учнів, які поділяють їхні погляди. Як тоді вчитель повинен реагувати на суперечливі думки й аргументи у класі? На чий бік він має стати? Вправу розроблено для того, щоб показати учасникам низку педагогічних підходів до цього питання, а також їхні відповідні переваги та недоліки.

Мета

Вивчити переваги та недоліки різних педагогічних підходів у питанні різноманітності думок у класі.

Цілі

Учасники:

- ▶ Усвідомлювати варіанти сторін, які вони можуть обрати під час обговорення суперечливих питань;
- ▶ Розуміти їх відповідні переваги та недоліки;
- ▶ Розуміти ситуації, у яких кожен може взяти участь з користю.

Тривалість

30-40 хвилин

Ресурси

Вам буде потрібно:

- ▶ Папір для фліпчарту і маркери
- ▶ Картки для обговорення
- ▶ Скріпки
- ▶ Наліпки
- ▶ Роздатковий матеріал

Підготовка

Використовуючи готовий шаблон, створіть декілька карток з варіантами сторін для групової роботи. Якщо буде 6 груп, ви маєте приготувати 6 карток – по одній на кожну групу. Вам також потрібно буде зробити копії роздаткового матеріалу щодо функцій вчителя в обговоренні класу – по одній на кожного учасника.

Процес

1. Нагадайте учасникам, що конфлікт думок – одна з характерних ознак суперечливого питання. Обрання позиції, яке необхідно зробити у тому чи іншому питанні, є однією з проблем викладання суперечливих питань. Чи повинні вчителі ставати на чийсь бік? Якщо так, на чий? Якщо ні, як вони забезпечать справедливий розгляд питання, а також те, що процес обговорення нестиме виключно освітній характер? Поясніть їм, що вчитель може зайняти різні позиції щодо цього питання, а заходи, в яких вони братимуть участь, розроблені для того, щоб дати їм можливість оцінити деякі з них.
2. Розподіліть учасників на 6 груп та розсадіть кожну групу за окремий круглий стіл.
3. Дайте кожній групі по листку з фліпчарту, маркер, скріпку і картку з однією з позицій.
4. Попросіть групи обміркувати позицію, що викладена у їхній картці, та обговоріть переваги та недоліки сприйняття цього як політики для викладання суперечливих питань. Вони повинні зафіксувати власні висновки на листку паперу для фліпчарту, розділивши його вертикально – одна половина для переваг, інша – для недоліків. Поясніть, що вони не повинні використовувати усю площу листка на цьому етапі, а можуть залишити частину знизу листка пустою.
5. Після того, як мине 3-4 хвилини, попросіть групи прикріпити скріпкою їхні картки з позицією до верхньої частини їхнього листка та пересісти за інший стіл.
6. Сидячи за цим столом, вони читають коментарі попередньої групи, ставлячи галочку навпроти тез, з якими вони згодні, і додаючи власні коментарі уразі, коли вони з чимось не погоджуються або вважають, що чогось бракує.

7. Після декількох хвилин (трохи менше, ніж попереднього разу) попросіть їх перейти за наступний стіл і повторити процедуру.
8. Повторюйте її, доки кожна з команд не опиниться за кожним зі столів. Далі прикріпіть листи паперу для фліпчарту на стіну та запросіть учасників підійти й почитати їх.
9. Поставте стільці колом. Видайте роздатковий матеріал і попросіть учасників тихо його прочитати, помічаючи додаткову інформацію та різні позиції.

Обговорення

■ Запропонуйте два або три суперечливих питання проведіть коротке обговорення навчальних підходів, найбільш доцільних для реагування на них.

■ Підведіть обговорення до завершення, попросивши учасників спробувати сформулювати основоположне правило щодо того, коли варто застосовувати чи не застосовувати різні підходи.

ЗАХІД 2.1: ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ

Картки позицій

Завжди розкривайте власні погляди	Приставайте до ролі нейтрального керівника – ніколи нікому не розкривайте власних поглядів
Переконайтеся, що учні мають великий перелік різних поглядів щодо кожного з питань	Оскаржуйте погляди учнів, стаючи на протилежний до них бік
Намагайтеся підтримати окремих учнів або групу учнів, ведучи суперечку від їхнього імені	Завжди дотримуйтесь «офіційної» думки стосовно питання – того, що від вас чекають органи влади

Позиції вчителя щодо суперечливих питань

Підхід «загального зобов'язання»: У якому вчитель завжди розкриває власні погляди під час обговорення	
<p>Потенційні переваги</p> <p>Учні у будь-якому разі намагатимуться здогадатися, як думає вчитель. Розкриття власної позиції робить усе більш відкритим.</p> <p>Якщо учні знають позицію вчителя щодо питання, вони можуть не враховувати його ставлення й упереджень.</p> <p>Краще розповісти про свої вподобання після обговорення, а не перед обговоренням.</p> <p>Його потрібно використовувати лише у тому разі, якщо до протилежних думок учнів виявлятиметься повага.</p> <p>Це прекрасний спосіб підтримання довіри учнів, оскільки вони не очікують від нас того, що ми будемо ставитись до ситуації нейтрально.</p>	<p>Потенційні недоліки</p> <p>Він може загасити обговорення у класі, пригнітивши активність тих, хто дотримується думки, протилежної до думки вчителя.</p> <p>Він може підбурити учнів активно захищати певну думку, якої вони не дотримуються, лише через те, що вона відрізняється від думки вчителя.</p> <p>Учням часто важко розрізнити факти і цінності. Зробити це інколи буває ще важче, якщо про факти і цінності розповідає та сама особа, наприклад вчитель.</p>

Підхід «загальної нейтральності»:

У якому вчитель пристосовується до ролі неупередженого керівника групи, в якій проводиться обговорення

Потенційні переваги

Мінімізація ризику неправомірного впливу упередженості вчителя.

Кожен отримує можливість взяти участь у вільному обговоренні.

Надає можливість безперешкодного обговорення, наприклад, клас може запропонувати обговорити питання, про які вчитель не задумувався.

Створює гарну можливість для учнів потренувати навички спілкування.

Ефективний за наявності базового матеріалу.

Потенційні недоліки

Для учнів він може видатись штучним.

Може зашкодити стосункам між вчителем і класом уразі, якщо він не працює.

Залежить від того, чи ознайомлювались учні з цим методом у школі раніше, або на їхнє пристосування до нього буде потрібно багато часу.

Може просто закріпити наявне ставлення й упередження учнів.

Дуже важко провести для учнів з недостатньо сформованими здібностями. Роль нейтрального керівника не завжди відповідає особистості вчителя.

«Збалансований» підхід:

У якому вчитель показує учням широкий перелік альтернативних поглядів.

Потенційні переваги

Демонстрація того, що у подібних питаннях рідко буває лише «чорне та біле», є однією з головних функцій вчителя суспільно-гуманітарних предметів.

Необхідний, коли питання розділило клас на дві половини.

Дуже корисний у разі вивчення питань, які супроводжуються великим обсягом суперечливої інформації.

Якщо у групі не з'являється збалансована думка, то вчитель має побачити інші аспекти, які виносяться на обговорення.

Потенційні недоліки

Чи існує така річ, як збалансований спектр думок?

Це дає змогу уникнути основної точки передачі враження, що «істина» – це сіра зона, яка існує між двома альтернативними наборами думок.

Для різних людей баланс означає дуже різні речі – навчання не може бути вільним від оціночних суджень.

Може призвести до проведення уроків, дуже зосереджених на вчителі – відбуватиметься постійне втручання з метою збереження так званого балансу.

Стратегія «адвоката диявола»:

У якій вчитель свідомо займає позицію, протилежну до тої, що висловлює один з учнів або тієї, що подана у навчальних матеріалах.

Потенційні переваги

Дуже веселий підхід, який може бути дуже ефективним у сенсі заохочення учнів до обговорення.

Надзвичайно ефективний уразі, якщо група однотайна.

У більшості класів є лінія більшості, яку потрібно оскаржувати.

Пожвавлює обговорення уразі, якщо воно починає згасати.

Потенційні недоліки

Учні можуть почати ідентифікувати вчителя за поглядом, який він просуває – можуть занепокоїтися батьки.

Може посилити упередженість учнів.

Підхід «союзника»:

У якому від вчителя вимагається ставати на бік учня або групи учнів

Потенційні переваги

Допомагає слабшим учням або маргінальним групам дати можливість висловитись.

Показує їм, як можна вибудувати і розвивати аргументи.

Допомагає іншим учням оцінити ідеї та аргументацію, яку б вони в іншому разі не почули.

Показує приклад спільної роботи.

Потенційні недоліки

Інші учні можуть розцінити це як м'яке просування вчителем свої поглядів.

Інші учні можуть розцінити це як фаворитизм.

Може дати учням привід думати, що їм не потрібно перейматись за відстоювання власного погляду, оскільки ви зробите це замість них.

Підхід «офіційної лінії»:

У якому від вчителя вимагається висловлювати погляди, яких дотримуються органи державної влади.

Потенційні переваги

Надає навчання офіційної легітимності.

Захищає вчителя від звинувачень з боку органів влади.

Забезпечує належне відображення поглядів, які учні раніше могли неповністю зрозуміти або ж зрозуміти неправильно.

Потенційні недоліки

Учні зрозуміють, що вчитель не зацікавлений сприймати ніяких поглядів окрім власного.

Вчителі можуть відчувати себе дискредитованими у разі, якщо вони самі не поділяють офіційного погляду.

Може виникнути ситуація, коли різні органи влади дотримуються різних поглядів, і яких поглядів тоді дотримуватися вчителю?

Офіційна думка існує не завжди.

Інколи офіційна лінія може суперечити законодавству у сфері прав людини.

ЗАХІД 2.2: ЗМІНА ПОГЛЯДІВ

Одним зі складних аспектів викладання суперечливих питань є реагування на питання у тому разі, коли вони **безпосередньо стосуються учнів** – наприклад, обговорення питань, пов'язаних з імміграцією у випадках, коли в класі присутні діти-іммігранти. Ще більше труднощів спричинює те, що не завжди відомо, чи стосується певне питання когось у класі, чи ні. Одним з методів зменшення ризику ненавмисної образи особистих почуттів учнів або їх відмежування від вчителя є обмеження обговорення питання в соціальних, а не особистих рамках. Ця методика відома під назвою «деперсоналізація». Це захід, який допомагає учасникам вивчити переваги та недоліки цієї методики та дізнатися про те, як вона може бути застосована на практиці.

Мета

Дослідити, як можна захистити особисті почуття учнів, «деперсоналізуючи» мову, яка використовується під час обговорення питань.

Результати

Учасники:

- Усвідомлюють проблеми, що можуть виникнути тоді, коли питання безпосередньо стосується учнів;
- Розуміють, як деяких з цих проблем можна уникнути, змінивши мову, що використовується під час обговорення питань;
- Здатні сформулювати твердження стосовно суперечливих питань у менш погрозливих соціальних рамках.

Тривалість

30-50 хвилин

Ресурси

Вам буде потрібно:

- Приклади «особистих» запитань на листках паперу
- Приклади «особистих» запитань, перероблених як «загальні»

Підготовка

Підготуйте перелік запитань на різні суперечливі теми, в яких поставлене запитання стосуватиметься самих учнів, їхніх родин або громади, наприклад, «Чи вважаєте ви гомосексуалізм гріхом?» Спробуйте обрати приклади, які, на вашу думку, можуть дійсно скомпрометувати деяких учнів у класі або школі. У Допоміжному матеріалі, що міститься нижче, можна знайти декілька прикладів таких запитань з різних країн. Напишіть запитання на листках паперу. Вам потрібно підготувати по одному запитанню на двох учасників.

Крім того, вам також знадобиться два або три готових приклади того, як можна переробити «особисте» запитання у «загальне», наприклад:

- «Яка ваша думка щодо робітників-мігрантів?» (ОСОБИСТЕ)
- «Яка думка людей щодо робітників-мігрантів?» (ЗАГАЛЬНЕ)
- «Яке ваше ставлення до усиновлення дітей гомосексуальними парами?» (ОСОБИСТЕ)
- «Як суспільство реагує на усиновлення дітей гомосексуальними парами?» (ЗАГАЛЬНЕ)

Варто зобразити їх на слайді презентації PowerPoint.

Метод

1. Представте захід, коротко описавши ситуації, у яких учнів безпосередньо стосується питання, що обговорюється у класі або школі. Запитайте учасників про те, чи мали вони раніше такий досвід і чи спричинило це певні проблеми, або ж чи мали вони ситуації, у яких це могло б стати проблемою.
2. Наголосіть на важливості того, що у такій ситуації потрібно намагатися захистити молодь, і поясніть методику «деперсоналізації» за допомогою раніше підготовлених прикладів.

3. Попарно розподіліть учасників та дайте кожній парі по запитанню для того, щоб вона його «деперсоналізувала».
4. Пари по черзі представляють групі власні пропозиції та обговорюють можливі ризики «недеперсоналізації» отриманого ними запитання.

Підказка

Зазвичай простіше почати з прикладів, де використано слова, які чітко позначають погляд, наприклад, «ти» або «твій» – для особистої думки і «хтось» або «суспільство» для суспільної думки. Далі переходьте до прикладів, де така думка менш явно виражена, наприклад, переходячи від «Чи вважаєте ви, що жартувати на релігійні теми прийнятно?» до «Чи прийнятно жартувати на релігійні теми?»

Обговорення

Проведіть коротке обговорення стосовно цінності деперсоналізації, що використовується у класі, наприклад, які, на думку учнів, тут переваги та недоліки? Як, на їхню думку, простіше зробити деперсоналізацію? Чи вважають вони її завжди необхідною?

Підказка

Корисно попередити учасників про те, що хоча ця методика може бути корисною у певних ситуаціях, вона не застосовується за будь-яких обставин і не має бути абсолютним правилом. Наприклад, тренери для вчителів у Ірландії вказують на складність вирішення питань релігійного й міжкультурного порозуміння у Північній Ірландії за умови, що вчителі й учні не матимуть особистої думки, на яку вплинуло суспільство, де вони виростили і живуть. Крім того, іноді можуть існувати вагомі причини запитувати про особисті почуття та думки, наприклад, для того, щоб поглибити розуміння спектру думки, дізнатися більше про вплив культури та історії на розвиток подання та представлення цих питань, підсилити емпатію і забезпечити, щоб обговорення було реалістичним і ґрунтувалося на «прикладках з реального життя».

ЗАХІД 2.2: ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ

Приклади «особистих» тверджень

- Скільки з вас народилося не в цій країні?
- Як у вашій релігії ставляться до освіти для дівчат?
- Чинад вами коли-небудь знущалися?
- Якою, на вашу думку, є найбезпечніша форма контрацепції?
- Чи вживали ви коли-небудь заборонені препарати?
- Чи б'ють вас ваші батьки, якщо ви провинилися?

ЗАХІД 2.3: ШКОЛА НА УЗЛІСІ

У разі, якщо питання особливо чутливе, краще й безпечніше до нього підходити не прямо, аніж ставити його безпосередньо «в лоб». Одним з методів, який можна використати у такому разі, є використання історичних, географічних або уявних паралелей. Ця методика відома під назвою «дистанціювання». Вона допомагає тримати під контролем «вибухові» теми та дає учням можливість відкласти в сторону свої початкові упередження і припущення та стати більш відкритими до складності поняття. Це захід, який допомагає учасникам вивчити переваги цієї методики, використовуючи уявну історію про розділене суспільство.

Мета

Дослідити, як застосування «дистанціювання» може бути використане для більш чутливого та гнучкого подання суперечливих питань.

Результати

■ Учасники:

- ▶ Розуміють мету «дистанціювання»;
- ▶ Здатні застосувати методику «дистанціювання» у класі та школі.

Тривалість

■ 40-50 хвилин

Ресурси

■ Вам буде потрібно:

- ▶ Копії історії «Школа на узліссі»

Підготовка

■ Зробіть копії історії, яку можна знайти нижче у Допоміжних матеріалах – по одній копії на кожного учасника. Вам також слід підготувати вашу частину рольової гри – як ви заохочуватимете учасників, аргументи, які ви будете використовувати у ролі, запитання, які будете ставити тощо.

Метод

1. Поставте стільці рядами, утворивши в центрі попереду простір.
2. Опишіть методику «дистанціювання» та поясніть, як вона працює із суперечливими питаннями. Скажіть учасникам, що зараз вони побачать, як це виглядає на практиці.
3. Прочитайте історію вголос.
4. Учасники скажуть, як, на їхню думку, була спалена школа (в історії), хто за це може бути відповідальним і які мотиви вони мали для цього.
5. Запитайте, чи вважають вони, що вчитель повинен відбудувати школу.
6. Поясніть, що, ймовірно, вчитель потребує підтримки громад у разі, якщо він хоче відбудувати школу і змусити її працювати. Це буде нелегко. Поясніть учасникам, що вони будуть грати у рольову гру, сюжет якої полягатиме в тому, що може відбуватися у випадку, якщо вчитель таки вирішить відбудувати школу.
7. Учасники уявляють, що вони беруть участь у загальному зібранні, яке скликав вчитель, з метою отримання публічної підтримки відбудови школи. Вони представлятимуть частини громад: лісового народу, представники якого стоятимуть з одного боку класу, і народу з рівнини, представники якого стоятимуть з другого боку класу. Фасилітатор буде грати роль вчителя і стоятиме попереду.
8. Учасники входять у роль. Фасилітатор, виконуючи роль вчителя, вітає усіх на зібранні. Він описує обставини зустрічі, пояснює, чому присутні люди були на неї запрошені та запитує, чи готові вони надавати необхідну підтримку для успішної відбудови школи. Учасники, перебуваючи у ролі членів громади, відповідають на це запитаннями, коментарями тощо, і рольова гра триває близько 15 хвилин (цього має вистачити), але будьте готові до того, щоб додати трохи часу, якщо все буде дуже добре. Потім фасилітатор у ролі вчителя дякує аудиторії за те, що вона завітала на зібрання і завершує його.
9. Учасники виходять зі своїх ролей.

Пропозиція

Цей захід може виявитися дуже ефективним, якщо роль вчителя виконується одним з учасників. Проте ви маєте зазначити, що ця роль найважливіша в усьому заході, й краще просити її виконати будь-кого лише у тому разі, якщо ви впевнені, що ця людина відіграє цю роль впевнено.

Обговорення

■ Проведіть обговорення, дізнавшись, що нового учасники вивчили після проведення заходу. Чи, на їхню думку, це можна відтворити у класі та школі? Якщо так, які питання вони використають для його подання? Як вони перейдуть від цієї паралелі до власне питання? Які, на їхню думку, переваги та недоліки такого типу заходів?

Навчання суперечливих питань за допомогою історій

Історії можуть бути прекрасним способом подання чутливих і складних питань у класі та в школі. Проте для того, щоб ефективно відтворити ситуацію в історії, потрібно чітко відтворити ключові елементи питання, що міститься в ній – відтворити аналогічний спектр поглядів, аргументів, інтересів тощо. Цього легше досягти за допомогою використання спеціальної історії або внесення змін та адаптації деталей наявної історії для того, щоб відповідати питанню в реальному світі.

Історія, що була використана у цьому заході, була підготована у Сполученому Королівстві (Т. Хаддлстоун і Д. Роув, (2001 рік) *Good Thinking: Education for Citizenship and Moral Responsibility*, Volume 3, Evans: London). І хоча спочатку історія використовувалася для подання конфлікту, що стосувався контролю над освітою, згодом вона застосовувалася й у контексті розділеного суспільства, зокрема Північної Ірландії та Кіпру.

ЗАХІД 2.3: ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ

Школа на узліссі

«Багато років тому існувала країна, відома лише тим, що була майже розділена навпіл. Одна половина країни була вкрита густим лісом. Друга половина була величезною рівниною, на якій не росло жодного дерева.

Майже весь лісовий народ заробляв собі на життя за допомогою лісу. Важкими сокирами вони вирубували величезні дуби, спалювали берези для того, щоб отримати вугілля та садили молоді саджанці, щоб замінити зрубані ліси. На лісових галявинах вони будували дерев'яні будинки і створювали святині для духів лісу. Вони були дуже боязкими людьми, що жили духовним життям у мирній гармонії як один з одним, так і з природою.

Народ з рівнини складався з фермерів. Вони орали землю, щоб виростити врожай. Їхні будинки були повністю зроблені з каменю. Їхнім богом був бог зерна. Восени кожного року вони проводили фестиваль тривалістю в тиждень для того, щоб відсвяткувати завершення збору врожаю, і на ньому було багато їжі, випивки і непристойної поведінки.

За винятком торгівлі життєво важливими товарами, між двома громадами зв'язку майже не було. І хоча вони розмовляли однією мовою, багато слів і фраз були для кожної громади унікальними. Окрім того, ніхто особливо й не намагався зрозуміти спосіб життя іншої громади навіть попри те, що це могло б принести їм користь.

Навпаки, громади дивилися одна на одну із взаємною підозрілістю. Народ з рівнини вважав, що за першої ліпшої нагоди лісовий народ засадить їхні улюблені рівнини деревами. Лісовий народ вважав, що народ із рівнини повалить усі дерева і викорчує їх для того, щоб засадити землю своїми культурами, якщо їм це тільки дозволять.

Освіту в країні мала невелика кількість людей. Як лісовий народ, так і народ із рівнини були надзвичайно бідними. На відміну від людей у сусідніх країнах, які багатіли від продажу продуктів, тканини і промислових товарів, більшість громадян заробляла гроші, яких їм вистачало тільки щоб вижити. Одного дня молодий вчитель збудував будинок на краю лісу. Молодий чоловік був незвичайний тим, що, хоча він виріс на рівнині, його мати народилася в лісовій родині.

Молодий учитель вирішив, що він збудує школу. Це була б перша школа в усьому регіоні. У місці, де зустрічалися ліс і рівнина, молодий чоловік збудував маленьку одноповерхову будівлю з дерева і каменю. Після цього він запросив людей з обох громад привести дітей до його нової школи. Спочатку батьки були дуже насторожені, особливо лісовий народ. Але багато з них хотіли відправити своїх дітей до школи і були згодні платити невелику суму, яку просив вчитель для того, щоб школа відкрилась.

У перший тиждень діти обох громад ледве спілкувалися між собою. Діти з лісової громади трималися коло своїх, відмовляючись мати будь-які стосунки з дітьми з іншої громади як у класі, так і на майданчику. Діти з рівнинної громади кликали дітей з лісової громади, називаючи їхні імена і викликаючи на бійку.

На другий тиждень декілька батьків поскаржилося на те, що вчитель прихильно ставився до дітей з протилежної групи.

На третій тиждень справи пішли трохи краще. Діти з рівнини стали поводити себе менш агресивно, а діти з лісу почали з ними розмовляти.

На четвертий тиждень школу спалили вщент...»

ЗАХІД 2.4: У ЧУЖІЙ ШКІРІ

■ Маленькі діти й учні зазвичай дотримуються однієї думки у певній ситуації, маючи **труднощі з тим, щоб помічати інші погляди**. І хоча можливість бачити альтернативу приходить з роками, часто вона перебивається соціальними або культурними нормами або не розвивається через брак відповідного життєвого досвіду. З іншого боку, суперечливі питання є нерідко багатовимірними. Важливим елементом викладання суперечливих питань є допомога дітям і молоді визначати та цінувати альтернативні погляди. Цей захід допомагає учасникам дослідити, як учням можна допомогти побачити питання з багатьох поглядів.

Мета

■ Дослідити, як учням можна допомогти побачити питання з різних поглядів.

Результати

■ Учасники:

- ▶ Розпізнають багатовимірну природу суперечливих питань;
- ▶ Розуміють, чому учні інколи мають труднощі зі сприйняттям інших поглядів;
- ▶ Знають про методiku, яка допомагає учням побачити питання з різних поглядів.

Тривалість

■ 30-40 хвилин

Ресурси

■ Вам буде потрібно:

- ▶ Рольові картки «Відбиток ноги»

Підготовка

■ Наріжте декілька пустих карток у формі справжнього відбитку ноги або використайте шаблон відбитку, що міститься у Допоміжному матеріалі. Вам знадобиться по одній копії для кожного учасника, і ще декілька про запас.

■ Придумайте суперечливе питання і викладіть його у формі запитання, наприклад, «Як, на вашу думку, уряд має реагувати на релігійний екстремізм?» (для Франції) або «Чи вважаєте ви, що на півночі Англії потрібно дозволити робити гідроро- вибухи для того, щоб добувати нафту? (для Сполученого Королівства). Оберіть питання, яке, найімовірніше, розділить учасників. На додаткових копіях «відбитку ноги» напишіть різні відповіді на запитання, бажано ті, які, на вашу думку, не будуть висловлені учнями – не більше ніж 2-3 речення.

Метод

1. Розставте стільці у формі великого кола в кімнаті та розмістіть чорний «відбиток ноги» біля кожного стільця.
2. Поставте обране вами раніше запитання й попросіть учасників мовчки написати їхню відповідь на картці – не більше 2-3 речень.
3. Зберіть усі картки, перемішайте їх та покладіть перевернутими на підлогу в центрі кімнати, додавши при цьому картки, які ви підготували раніше.
4. Кожен учасник самостійно обирає випадкову картку і читає її про себе.
5. Попросіть добровольця встати, знайти у кімнаті вільне місце та прочитати думку з його картки.
6. Інші учасники перевіряють думки у їхніх картках, і вразі, якщо вони точно збігаються, вони йдуть і стають поряд.
7. Другий добровольць читає свою картку і обирає місце, де йому стати, враховуючи принцип схожості його думки до першої – чим більше схожа думка, тим ближче він стає, чим менше схожа, тим далі.
8. Повторюйте процес, доки кожен з учасників не встане обере своє місце.
9. Учасники дивляться навколо себе, спостерігаючи за спектром думок у кімнаті та повертаються на свої місця для обговорення.

Підказки і різновиди вправи

Цей захід працює найкраще за умови, що стосовно теми, яку обговорюють, було проведено попередню роботу. Це допомагає розіграти учасників перед заходом.

Існує багато інших заходів, які допомагають учням опинитися «у чужій шкірі» – зокрема **рольові ігри, симуляції та формальні дебати**.

Використаний тут захід є адаптацією заходу, розробленого в Ірландії (Відділ розробки навчального плану Комітету професійної освіти міста Дублін (2012 рік), *Tackling Controversial Issues in the Classroom*:

Обговорення

■ Проведіть коротке обговорення стосовно того, що нового учасники дізналися під час заходу, наприклад, що вони дізналися з обговорюваної теми? Чи вирішив будь-хто з них змінити свою думку? Чи можуть вони відтворити цей захід у школі? Які його переваги та недоліки? Чи можуть вони поділитись іншими схожими заходами?

ЗАХІД 2.4: ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ**Шаблон відбитку ноги****ЗАХІД 2.5: «СВІТОВЕ КАФЕ»**

■ Один з найбільш складних аспектів викладання суперечливих питань – їх комплексний характер. Для того, щоб ґрунтовно вирішити такі питання у класі або школі, необхідно мати спеціалізовані предметні знання й досвід, якими володіє невелика кількість вчителів, а створити його може виявитись важко і витратно за часом. Це може бути ще важче, якщо питання дуже актуальне або ще не вирішене. **Недостатня кількість точної і збалансованої інформації** є однією з найбільш типових занепокоєнь вчителя щодо суперечливих питань. Цей захід допомагає учасникам дослідити, як заходи «колективного вирішення питань» можуть бути використані для подання суперечливих питань без потреби у значних базових знаннях. «Коллективне вирішення проблем» змінює традиційний підхід до класного і шкільного навчання – замість того, щоб вчитель надавав учням інформацію, вони запитують про неї один в одного або ж шукають, де її можна отримати.

Мета

■ Дослідити, як заходи «колективного вирішення питань» можуть бути використані для неупередженого і справедливого подання суперечливих питань у школі та класі за умов майже повної відсутності доступної базової інформації.

Результати

■ Учасники:

- ▶ Розуміють ідею «колективного вирішення проблем»;
- ▶ Усвідомлюють її потенційні переваги;
- ▶ Здатні застосувати «методику» колективного вирішення проблем у школі та класі.

Тривалість

■ 30-40 хвилин

Ресурси

■ Вам буде потрібно:

- ▶ Зображення, що стосуються суперечливих питань
- ▶ Папір для фліпчарту

Підготовка

■ Оберіть «актуальне» суперечливе питання і знайдіть декілька зображень, що його стосуються – фотографії з газет, завантажені з Інтернету, мультфільми тощо. Ця вправа створена для роботи з малою групою, тому вам потрібно знайти стільки зображень, скільки груп ви плануєте створити. Приклейте кожне зображення до середини листка для фліпчарту.

Метод

1. Розставте стільці навколо столів для роботи малою групою і покладіть листок паперу для фліпчарту та зображення на кожен стіл.
2. Розподіліть учасників на малі групи і коротко висвітліть питання, з яким ви вирішили працювати у класі.
3. Групи обговорюють зображення на своєму столі та пишуть на листку фліпчарту будь-які запитання, що виникає у них в контексті питання.

Пропозиція

Корисною може виявитися методика «шести запитань» (6Ws). Вона використовується у Сполученому Королівстві для того, щоб допомагати молоді формулювати запитання. Вчитель вирішує, що кожне запитання, сформульоване учнями, має починатися з таких слів: **Що? Коли? Де? Хто? Яким чином? або Чому?**

4. Після обговорення тривалістю 2-3 хвилини групи сідають за новий стіл, де обговорюють запитання, поставлені попередньою групою, та намагаються запропонувати деякі відповіді, записуючи їх поряд із запитаннями на листку для фліпчарту. За бажання групи можуть написати більше запитань.
5. Групи можуть піти по другому колу і повторити процес. Робити це потрібно, доки кожен учасник не побуває за всіма столами.
6. Учасники ходять по колу в кімнаті, зачитуючи запитання і відповіді на кожному зі столів.
7. Запитайте, що, на їхню думку, вони вивчили щодо питання, зробивши цю вправу. Чи відчувають, що вона розширила їхнє розуміння цього процесу? Де найімовірніше ці методи будуть застосовані?

Обговорення

■ Проведіть коротке обговорення щодо використання методу «колективного вирішення проблем» для підтримки навчання суперечливих питань, наприклад, які переваги і недоліки цього методу? Чи можуть вони відтворити захід «Світове кафе» у школі? Якщо так, яким чином вони б його провели? Чи можуть вони поділитись іншими схожими заходами?

Різновиди вправи

Тихе обговорення – це захід, аналогічний «Світовому кафе», тож може бути використаний з тією самою метою. Вчитель готує низку запитань, що стосуються проблеми, і пише кожне з них на листку паперу для фліпчарту. Листок стратегічно розміщується на декількох столах, розташованих у кімнаті, й учні проходять по кімнаті, мовчки пишучи відповіді на запитання. Далі вони читають відповіді інших осіб, пишуть контр-відповіді і так далі.

Версії цих двох заходів були використані у британських школах для того, щоб розповісти про заворушення у Лондоні, що сталися 2010 року.

ЗАХІД 2.6: «ФОРУМ ТЕАТР»

Вчителі не можуть контролювати все, що відбувається у класі або школі. Незалежно від того, як ретельно було сплановано урок, завжди є можливість того, що вчитель опиниться у незручній ситуації через **нетактовні зауваження учнів** у класі або поза його межами. Це захід, який допомагає учасникам дослідити різні методи реагування на такі зауваження та обміркувати роль правил класу та політики школи у питанні створення клімату, який одночасно зменшить можливість їх виникнення і допоможе вчителям реагувати на них у випадку, якщо вони все ж таки виникли.

Мета

Обміркувати методи реагування на нетактовні зауваження учнів та роль правил класу та політики школи у питанні створення клімату, який одночасно зменшить можливість їх виникнення і допоможе вчителям реагувати на них у випадку, якщо вони все ж таки виникли.

Результати

Учасники:

- ▶ Здатні впевнено й ефективно реагувати на нетактовні зауваження учнів;
- ▶ Розуміють, як цьому може допомогти встановлення правил класу та школи;
- ▶ Розуміють цінність шкільної політики у питанні створення шкільного духу підтримки.

Тривалість

25-30 хвилин

Ресурси

Вам буде потрібно:

- ▶ Роздатковий матеріал з деякими типовими прикладами дивних зауважень учнів

Підготовка

Придумайте 2-3 приклади нетактовних зауважень учнів щодо суперечливих питань, поставлених у класі чи поза його межами, наприклад, запитання до вчителя «Ви гей?» (приклад для Чорногорії), або твердження «Усі пакі (вихідці з Пакистану) однакові» (приклад для Сполученого Королівства). У Допоміжному матеріалі, що міститься нижче, можна знайти роздатковий матеріал з декількома прикладами таких запитань для різних країн.

Метод

1. Представте проблему нетактовних зауважень учнів за допомогою запитань з роздаткового матеріалу або із заздалегідь підготовленого вами переліку. Учасники, що мають особистий досвід щодо цієї теми, можуть за бажанням поділитися одним-двома прикладами. Коротко розкажіть про труднощі щодо знання про те, як реагувати на такі зауваження, а також ризики неефективного реагування або його відсутності.
2. Оберіть трьох добровольців для того, щоб вони грали роль вчителів. Їхня роль полягатиме у тому, щоб реагувати на нетактовні зауваження від учнів. Попросіть їх вийти з кімнати і залишатися там доти, доки ви їх не запросите.

3. Інші учасники залишаються всередині і грають роль учнів.
4. Попросіть тих, що залишились у кімнаті, обрати декілька прикладів з роздаткового матеріалу або придумати власні приклади нетактовних зауважень, з якими інколи стикаються вчителі, у вигляді тверджень або запитань.
5. До кімнати запрошується перший «вчитель» і відповідає на одне з запитань/тверджень від «учня».
6. Інших двох «вчителів» також запрошують по одному, і вони по черзі відповідають на те саме запитання/твердження.
7. «Учні» порівнюють ці три відповіді й обговорюють, яка відповідь, на їхню думку, була найкращою. Якщо вони вважають, що мають ще кращу відповідь, вони можуть її запропонувати.
8. Повторіть цей процес декілька разів, використовуючи різні твердження/запитання.

Обговорення

■ Проведіть коротке обговорення того, що учні дізналися під час заходу, наприклад, які методи реагування, на їхню думку, найбільш ефективні? Чи можуть вони поділитися якимись власними методиками? Як, на їхню думку, на це впливають правила та клімат класу й школи? Чи хотіли б вони, щоб ці ситуації висвітлювались у загальній політиці школи? Чи мають вони такий досвід?

ЗАХІД 2.6: ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ

Приклади суперечливих коментарів чи питань для того, щоб почати обговорення

- Фасилітатори/тренери мають обрати ті приклади, які найкраще підходять до місцевих умов
- ▶ «Я ненавиджу іноземців – їх занадто багато і вони забирають наші робочі місця»
  - ▶ «Чи можемо ми поговорити про лесбіянок на наступному тижні?»
  - ▶ «У класі ви завжди краще ставитеся до дівчат, так?»
  - ▶ «Чи ви скажете, що нам ще раз треба пройти на цьому уроці?»
  - ▶ «Що поганого у тому, щоб бути расистом? Мій батько каже, що він расист»
  - ▶ «Немає сенсу питати товстих дітей про здорове харчування»
  - ▶ «Як щодо того, щоб у нашому класі нарешті виступив представник націоналістів?»
  - ▶ «Це наше право людини не висловлювати думку, якщо ми цього не бажаємо»
  - ▶ «Ви гей? Ви напевне гей, ви завжди про них говорите»
  - ▶ «За кого ви збираєтесь голосувати на загальнонародних виборах?»
  - ▶ «Ти завжди зберігаєш нейтралітет, коли ми обговорюємо питання, у тебе взагалі є реальні думки?»
  - ▶ «Бути сексистом – добре, – подивіться, чим наповнені ЗМІ та Інтернет»
  - ▶ «Директор говорить про демократію, але більшість часу поводить себе як тиран, а ви, вчителі, нічого з цим не робите»
  - ▶ «Наш клас думає, що ви – таємний комуніст, і що про вас слід повідомити до органів місцевої влади»
  - ▶ «Ви ніколи не даєте нам обговорювати «реальні питання» нашої місцевої громади, оскільки ви боїтеся того, що скажуть місцеві політики, якщо вони про це дізнаються»
  - ▶ «Ми, молодь, отримуємо поради від дорослих у багатьох питаннях, але вони ніколи не слухають того, що ми кажемо і яких змін ми прагнемо».

РОЗДІЛ 3. РЕФЛЕКСІЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ

УЗАГАЛЬНЕННЯ

У Розділі 3 учасники починають планувати, що вони робитимуть, коли повернуться у свої класи і школи. Вони **переглядають** причини викладання суперечливих питань і обмірковують **цілі** навчання і викладання у цій сфері. Зрештою, вони повністю **обмірковують** Навчальний курс, його внесок у професійний розвиток, і можливість вибудувати **навчання у майбутньому**.

ЗАХІД 3.1: «СНІГОВА КУЛЯ»

Розгляд суперечливих питань – це більше, ніж надання учням можливості «випустити пару» в контрольованому середовищі, як би це, власне, було правильним. Переважно це стосується навчання щодо конфліктів цінності й інтересу та методів їх подолання. Як і в будь-якому іншому аспекті навчального плану, це стосується саме того, що учні повинні знати, як визначити використані методи і як вони мають реалізовуватися. Цей захід допомагає учасникам обмірковувати **цілі навчання суперечливих питань**, тобто формувати компетентності – використовуючи захід для обговорення під назвою «снігова куля».

Мета

Обмірковувати цілі викладання суперечливих питань.

Результати

Учасники:

- Розуміють важливість цілей навчання;
- Можуть визначити відповідні навчальні цілі для викладання суперечливих питань.

Тривалість

25 хвилин

Метод

1. Представте захід, пояснивши роль цілей навчання й викладання, а також важливість чіткого розуміння наслідків, яких треба досягти. Скажіть учасникам, що ця вправа розроблена для того, щоб допомогти їм прояснити власне розуміння цілей навчання суперечливих питань.
2. Розподіліть учасників на групи по 4 особи.
3. Групи обговорюють, як би вони пояснили мету навчання суперечливих питань групі, що складається з чотирнадцятирічних учнів. Це обговорення триває 3-4 хвилини.
4. Два члени з кожної групи залишають її та приєднуються до іншої групи. Вони обмінюються ідеями з попередніх обговорень і створюють нові обговорення, покращуючи власну відповідь на запитання. Це обговорення триває ще 3-4 хвилини.
5. Процес повторюється доти, доки кожен з учасників не опиниться у групі з кожним іншим учасником.
6. Для обговорення поставте стільці колом.

Підказка

Корисно буде підібрати вік учнів, що виконують завдання, близьким, щоб відповідати досвіду більшої групи. Проте, який би вік не обрали, він має бути однаковим для всіх.

Обговорення

Проведіть обговорення стосовно того, що нового учасники дізналися протягом заходу, наприклад, чи допоміг він прояснити їхні цілі? Чи є різниця між довгостроковими і короткостроковими цілями? Які, на їхню думку, компетентності учнів вони мають розвивати? Чи важливо для них змінити думку учнів щодо цього питання?

ЗАХІД 3.2: ПЛАН ЗАНЯТЬ

■ Після дослідницької і рефлексивної роботи, яка є основною частиною Програми навчальних заходів, учасники мають можливість **застосувати їхні знання на практиці**.

Мета

■ Застосувати уроки з Програми навчальних заходів на практиці.

Результати

■ Учасники:

- ▶ Мають загальний план для годинного заняття з навчальними заходами, які стосуються суперечливих питань на їхній вибір.

Тривалість

■ 20 хвилин

Метод

1. Кожен учасник обирає суперечливе питання і починає планувати, як він буде підходити до розгляду цього питання з учнями, коли повернеться дошки. Учасники розробляють загальний план для годинного заняття з навчальними заходами, використовуючи одну чи декілька методик або навчальних заходів, зазначених у Програмі навчальних заходів. Воно може проводитись як індивідуально, так і в малих групах та має тривати близько 15-ти хвилин.
2. Зберіть усіх учасників разом на 5 хвилин для обмірковування будь-яких запитань, що виникли під час заходу.

ЗАХІД 3.3: «СИНІ ЛИСТИ»

■ Зворотній зв'язок, отриманий від учасників, допомагає покращити якість реалізації навчальних заходів з групами у майбутньому. Він також допомагає учасникам обміркувати загальні запитання, що виникли під час заходів, і відчувати, що вони зробили особистий внесок у Навчальну програму. «Сині листи» – це короткий письмовий захід, який надає учасникам можливість поділитися їхнім досвідом участі у Програмі навчальних заходів з фасилітатором/тренером або за принципом взаємодозначних відповідностей.

Мета

■ Надати учасникам можливість поділитися їхнім досвідом участі у Програмі навчальних заходів з фасилітатором/тренером.

Результати

■ Фасилітатор/тренер

- ▶ Усвідомлює, як навчальні заходи можуть бути покращені під час роботи з групами у майбутньому.

■ Учасники:

- ▶ Відчують, що вони зробили особистий внесок у Навчальну програму.

Тривалість

■ 5 хвилин

Ресурси

■ Вам буде потрібно:

- ▶ Папір для писання і конверти

Метод

1. Кожен з учасників отримує листок паперу і конверт.
2. Вони пишуть короткий лист фасилітатору/тренеру, зазначаючи усі запитання або думки, що виникли у них в ході участі у навчальних заняттях, а також будь-що, про що вони хотіли б попросити у фасилітатора/тренера.
3. Листи кладуть у конверти, які передаються фасилітатору/тренеру.
4. Фасилітатор/тренер відповідає на листи за допомогою електронної пошти після завершення занять – особисто, груповим повідомленням або тим обома способами.

Пропозиція

Якщо дозволяє час, фасилітатор/тренер може відкрити декілька листів і зачитати їх в групі, відповідаючи на будь-які запитання, які там написані.

ЗАХІД 3.4: «ВЕСЕЛЕ ДЕРЕВО»

■ На додачу до надання зворотного зв'язку щодо навчальних заходів, наприкінці занять учасникам важливо отримати можливість обміркувати, що вони винесли з Програми навчальних заходів і що потрібно зробити до того, як вони можуть застосувати ці знання у школах на практиці. «Веселе дерево» – це простий захід, який надає учасникам можливість обміркувати власний професійний досвід після участі у Програмі навчальних заходів.

Мета

■ Дати учасникам можливість обміркувати свій професійний досвід після участі у Програмі навчальних заходів.

Результати

■ Учасники:

- ▶ Усвідомлюють, що нового вони дізналися з Програми навчальних заходів і що вони повинні вміти робити для того, щоб застосувати їхні знання на практиці, повернувшись у свої школи та класу .

Тривалість

■ 10 хвилин

Ресурси

■ Вам буде потрібно:

- ▶ Великий лист паперу для фліпчарту з контуром дерева на ньому
- ▶ Наліпки – помаранчеві, зелені і жовті

Підготовка

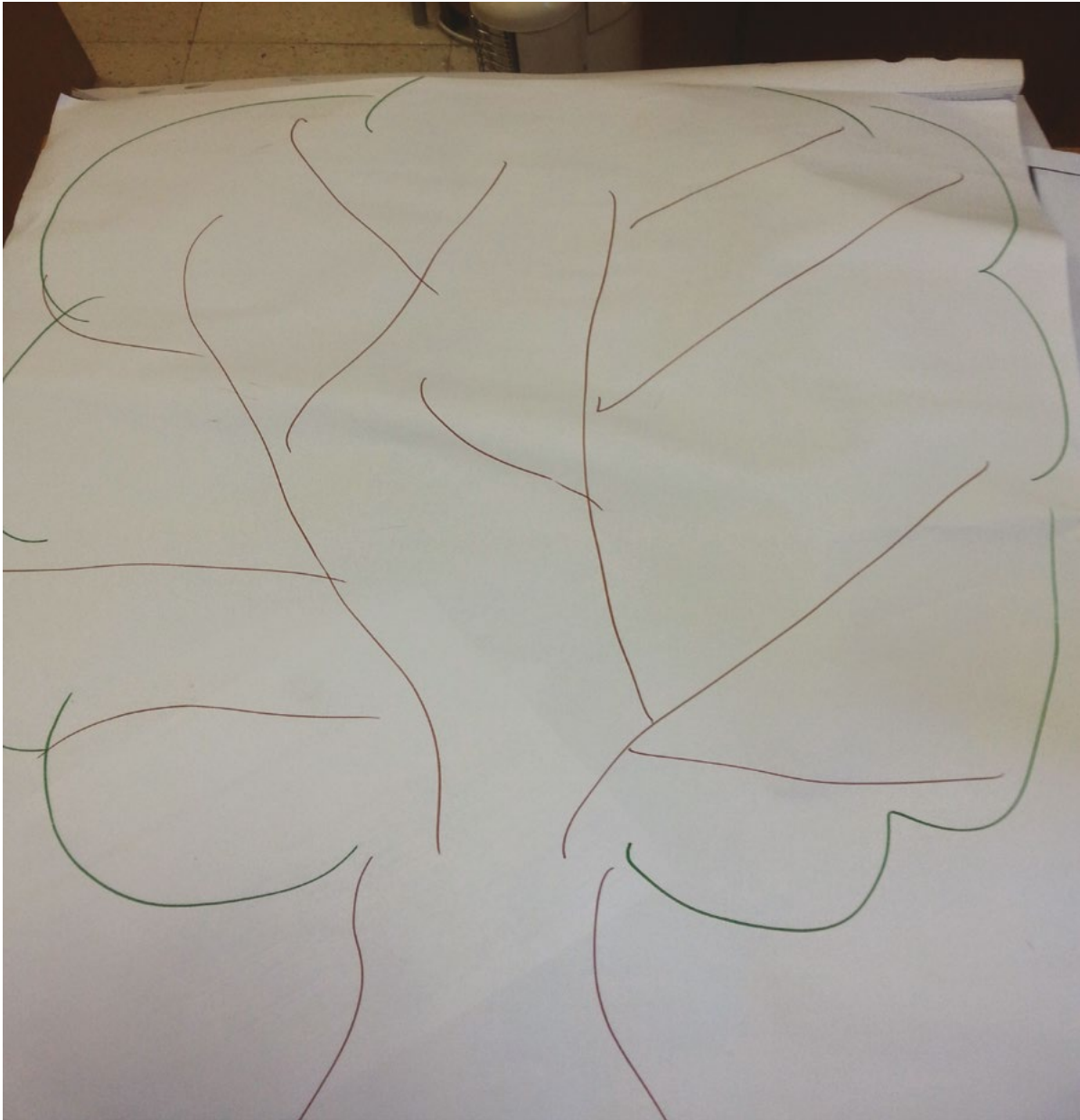
■ На великому листі паперу для фліпчарту намалюйте контур дерева з великою кількістю гілок.

Метод

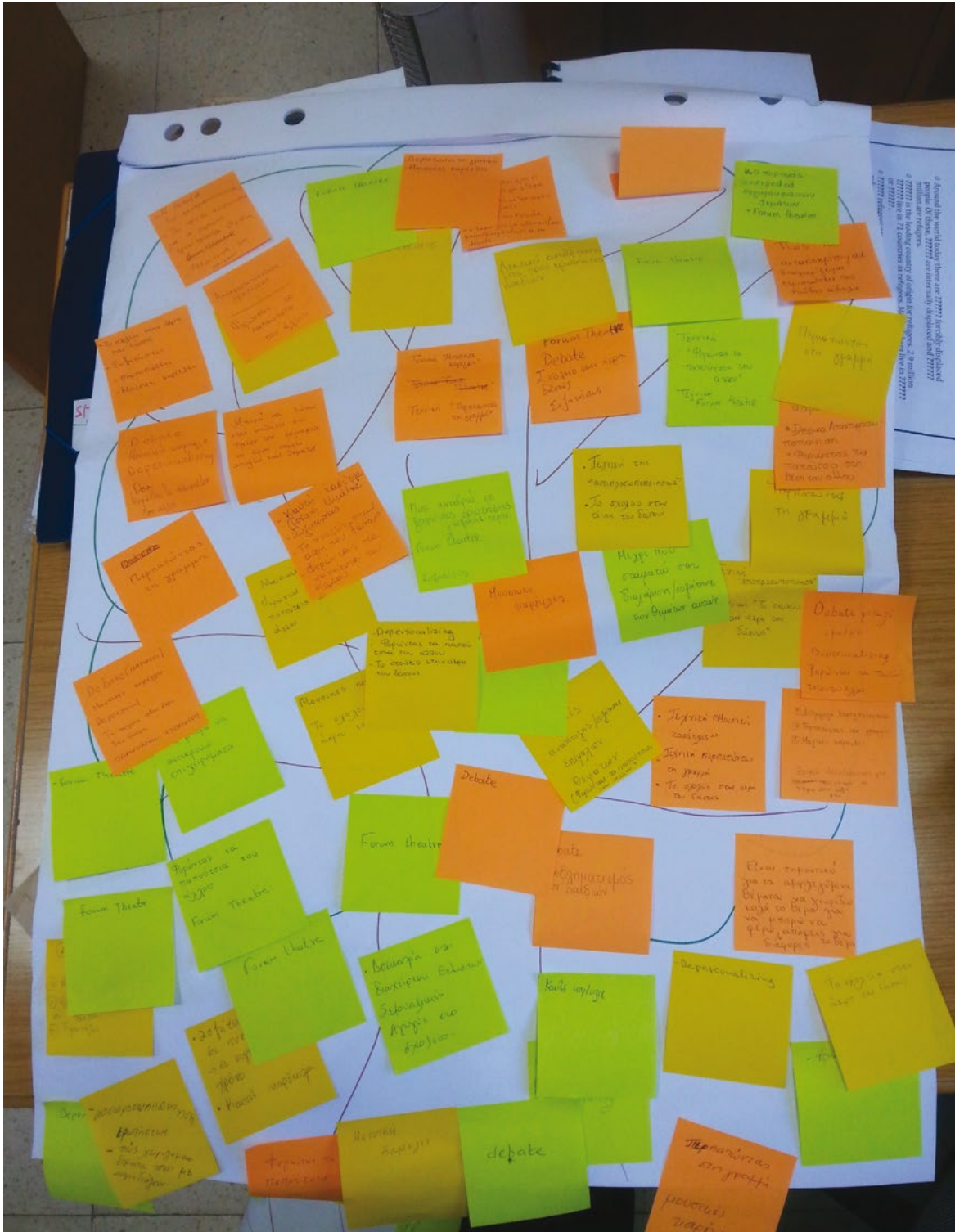
1. Учасники пишуть коментарі стосовно ідей, методів та отриманого навчання на різнокольорових наліпках і прикріплюють їх до «дерева» таким чином:
  - ▶ **Помаранчеві наліпки** використовують для ідей, методів та отриманого матеріалу, що вже **готові** до застосування у їхніх навчальних школах та класах ;
  - ▶ **Зелені наліпки** використовують для ідей, методів та отриманого навчання, які ще **потребують доопрацювання** і стосовно яких вони потребують подальшої рефлексії та підготовки перед тим, як застосувати їх у своїх класах/школах;
  - ▶ **Жовті наліпки** застосовують для ідей, методів та отриманого навчання, які **перебувають між двома зазначеними станами**, і для застосування яких потрібна набагато менше рефлексії.

ЗАХІД 3.4: ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ

Веселе дерево – до

Веселе дерево – після

Prens 146917

UKR

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини континенту. Вона включає в себе 47 держав-членів, 28 з яких є членами Європейського союзу. Усі держави-члени Ради Європи підписалися під Європейською конвенцією з прав людини – договір, спрямований на захист прав людини, демократії та верховенства закону. Європейський суд з прав людини контролює здійснення Конвенції у державах-членах.

www.coe.int

Європейський Союз є унікальним економічним та політичним партнерством між 28 демократичними європейськими країнами. Його цілями є мир, процвітання та свобода для 500 мільйонів громадян в умовах більш справедливого та безпечного світу. ЄС сприяє розвитку інституцій та законодавства ЄС. Основними є: Європейський Парламент (представляє населення Європи), Рада Європейського Союзу (представляє національні уряди) та Європейська Комісія (представляє спільні інтереси ЄС).

<http://europa.eu>

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE